

КОЗАРЧАНИ У 12. КРАЈИШКОЈ
НОУ БРИГАДИ

БОРБЕНИ ПУТ 12. КРАЈИШКЕ НОУ БРИГАДЕ

Седам хладних фебруарских дана и ноћи 1943. борци 4. крајишке НОУ дивизије су се борили на живот и смрт у снежним наносима планине Грмеч. Издржали су и одолели. Глад и исцрпљеност их је савлађивала. Уморили су се носећи рањенике, децу, жене, старце. Гинули су на положајима.

Почели су и да халуцинирају: час су видели лепу кућу, час топлу собу, час би им се причињавало да чују команду.

Дванаеста крајишка бригада је, у ствари, створена као полубригада са два батаљона, санитетским водом и интендантуром од укупно 400 бораца. И поред тога што је у свом саставу имала малобројно људство, ипак су јој предстојали веома тешки окршаји. Да би несрећа била већа, борце је и у таквом саставу бригаде почео да хвата тифус. А са бригадом су и даље били збегови, претежно девојке, старци и жене.

Већ првог дана после формираша бригада је извела једну смелу и значајну акцију. Цео један немачки батаљон који је од Петровца ишао према Бравском Ваганцу разбијен је. Упао је овај непријатељски батаљон у клопку коју му је припремио 1. батаљон 12. крајишке бригаде. Била је то изузетна храброст бораца. Цео батаљон са командантом Миланом Егићем сручио се на Немце. На бојишту је остало више од 30 убијених немачких војника. Много је више било рањених. Међава је и тог дана, и у тој акцији, што је шему као команданту ранијег батаљона и било својствено, сам бацао бомбе на непријатеља и тукао га из пушкомитраљеца.

После акције, која се чула по свим петровачким селима причало се и препричавало о Међавиној храбрости. Он се на то љутио и посебно истицао заслуге команданта Егића, командира Чобановића и других бораца батаљона. У ствари, ти храбри људи, који су били ратници какав је и Међава био, били су његови ученици у његовом ранијем 3. батаљону 5. козарачке ударне бригаде. Међави су, разуме се, у командо-

вању и руковођењу јединицом свесрдно помагали команданти батаљона, комесари, командири и борци, јер су сви његови борци прихватили начин командовања и ратовања какав им је поставио Петар Мећава.

Значајно је истаћи један докуменат из тих првих дана ратовања и живота бригаде гдје Мећава пише нижем командном кадру: — Најбоље се командује кад се нађеш у стрељачком строју, кад заједно са борцима бацаш бомбе на непријатељска утврђења, када осетиш радост због заробља-Еаша непријатељског војника или и сам тучеш по непријатељском строју ...

Дванаеста крајишка народноослободилачка ударна бригада је баш у јеку четврте непријатељске офанзиве добила веома одговорне и сложене задатке. Заправо, она није ишла даље за главнином наших снага у четвртој непријатељској офанзиви, већ су се све њене јединице пребациле иза леђа непријатеља, у њихову позадину — Подгрмеч. Требало је заштитити преостали део жена, деце, старца, болесних и изнемоглих из подгрмечких села, који су се исцрпљени, премрзнути, преморени и болесни враћали из Грмеча и Шатора на своја попаљена и погашена огњишта. Требало је помоћи том народу који није имао ни стоке, ни хране, ни кућа, а пролеће, доба када је сељаку најтеже за исхрану, било је па прагу. Мећавини борци заједно са својим командантом били су принуђени да отимају опљачкану стоку и храну из непријатељских упоришта око Санског Моста, Крупе, Новог, рудника Љубије и све тамо до Кључа и Бање Луке. Уз то заједно са народом морали су подизати какве-такве куће, бајте, амбаре или штале да би сместили тај изнемогли народ. Требало је обрађивати земљу, јер се радна снага на селу потпуно проредила — све што је било млађе нашло се у партизанима.

Непријатељ никако није мировао. Требало је бранити и села од све чешћег шиховог упада. Било је познато да после немачке офанзиве на села навале четници кињећи и мучећи народ настојећи да по сваку цену нешто ушићаре и за себе. Кнински четници, са познатим крволоком попом Ђујићем на челу, ковали су планове да се повежу са четницима Уроша Дреновића и Лазе Тешановића на Машачи и да заједно уз помоћ усташа и Немаца нападну снаге 4. крајишке дивизије у чијем саставу је била и 12. крајишка бригада, те да једном за свагда ликвидирају „коридор" и партизанска упоришта између Дрвара и Бање Луке. Руководиоци дивизије су били о томе обавештени, па је дивизија предухитрила напад — потпуно је разбила четнике и сабила их у Книн и Башу Луку.

Акција је трајала неколико дана у марту и политички је веома много значила. Јединице 4. крајишке дивизије су свуда у западној Босни изванредно примане и дочекиване. Показало се да је народ западне Босне нераскидиво везан за народноослободилачку борбу и да само Народноослободилачку војску признаје као своју.

Непосредно послје је те акције 12. крајишка бригада се поново вратила у Подгрмеч и сместила у селу Хашанима. За несрећу ти мартовски и априлски дани 1943. године били су кобни за бригаду. Тифус је масовно харао. Све је више бораца било оболело од ове опаке болести. Оболео је и командант Петар Мећава.

Непријатељ је изгледа био обавештен о сташу у бригади, па је из Санског Моста, Крупе, Љубије и других гарнизона све чешће упадао на слободну територију. Његови војници и слуге знале су да стабилизација партизана на овом подручју значи угрожаваше шихових гарнизона. Зато су као по правилу даноноћно нападали партизанске снаге, тукли из авиона и упадали на слободну територију Подгрмеча.

Кућа је било веома мало, па је тифусаре, којих је на жалост било све више, требало смештати у пећине, по проплатцима и увалама. Сем тога, било је веома опасно смештати болесне борце у куће, јер су немачки авиони стално нападали и уништавали преостала огњишта.

Оболели командант Петар Мећава смештен је у једној пећини у близини Јелашиноваца. Мада је то била слободна партизанска територија, услови за лечеше команданта Мећаве у мемљивој пећини били су веома лоши. Унутра је било хладно, капало је на све стране, а кроз пећину је дувао хладан зимски ветар. За неколико дана болест је потпуно сломила команданта Мећаву. Већином је био у полусвести. „Јуришао“ је Мећава са својом десетином, са четом, са 3. батаљоном, са бригадом . . .

Док је Мећава боловао и лежао у пећини, борци су га кришом посећивали, мада је, наводно, била тајна где је смештен командант. Непријатељ је долазио до слободне територије и вероватно долазио и до пећине, али никада није сазнао где се налази Петар Мећава.

Борбе су биле свакодневне, скоро без престанка. Можда је значајно забележити борбу од 7. априла 1943. године када су бригаду нападе усташке снаге из више праваца: од Босанске Крупе, Босанског Новог, Љубије и Санског Моста. Непријатељ се ноћу пробио до 2. батаљона и успео да га изненади. У саму зору са свих страна је отворио ватру. Практично се радило о бити или не бити. И тада се показала снагаљивост бораца. Командир чете Симо Шобот припремио је варку.

Мањи део његове чете извршио је „продор“, а главнина, са којом је он био, успела је да зађе непријатељу за леђа. Развила се борба прса у прса и непријатељске снаге су се морале повући с првих положаја и притећи у помоћ позадини. Шобот је тако помогао осталим четам да се извуку из обруча. На жалост, ту је ипак погинуло 20 бораца из 2. батаљона.

У тој крајишкој бригади, чији су борци и пре шеног формираша стекли драгоцено искуство и добро знали како се треба борити за рањеног и изнемоглог друга, било је правило: — Све док је жив последњи борац у чети рањеник се не сме оставити на бојишту, не сме пасти непријатељу у руке. То је била обавеза, закон за борце 12. крајишке народноослободилачке ударне бригаде све до краја шеног ратовања. Могли су се „прогутати“ неуспеси у акцијама и страх појединаца, неизвршеше задатака, али оставити рашеног друга на бојном пољу сматрало се издајом.

У одсуству команданта Петра Мећаве веома запажену улогу у руковођењу бригадом имао је њен комесар Јоцо Марјановић који је био цењен и омиљен у бригади. Поред њега и читава плејада изванредних команданата, комесара и командира чета као што су Коста Семис, Дуле Рапајић, Милан Чобановић, Милан Егић, Здравко Милић, Бошко Радоњић, Раде Чекић, Симо Шобот, Бранко Ковачевић, Драго Поповић, Бора Арсић, Драго Ковачевић и други.

Бригада је добила задатак да се преко Грмеча пребаци ка Мартин-Броду — на граници према Лици. На пут је пошла тешка срца без свог омиљеног команданта Петра Мећаве. Заправо, он је тешко болестан остао у пећини јелашиновачкој.

Био је почетак маја 1943. године. Борци су се одмарали. Одједанпут се зачуше рафали из стројница. Борци су поскокали. Какво пријатно изненађење: на жутој кобили јаше командант Петар Мећава! Потрчаше му у сусрет, прича Радош Раичевић, тадашњи руководилац политодјела бригаде. Скинуше га са коша и почеше грлити и љубити као што раде деца са својим родитељима. Он је био мршав, блед, испијен. Ретко сам кад у рату сусрео такав однос бораца и свог старешине. Заправо када сам боље упознао Мећаву тај ми је однос — прича даље Радош — био природан. Мећава је био искрен, отворен, храбар, принципијелан. За сваког борца би увек нашао у право време топлу и искрену реч. А кад би се нашао у јуришу, у строју, он је био суров, оштар. Никада и никоме није прећутао истину и увек је сваком гледао право у очи, смело и отворено. Он је у правом смислу био војсковођа, јунак и народни командант. Од шега и са шим се само могло учити, учити и научити.

Бригада се још налазила у подгрмечким селима када је добила задатак да се пребаци у централну Босну. Било је то тачно 3. јуна 1943. године. Тај крај Босне је био потпуно непознат и командном саставу и борцима бригаде. Знало се само да је после плиме устанка 1941. наступила осека, да у том делу Босне има јаким четничких снага и да су услови живота и рада постојећих партијских и политичких радника на терену веома сложени и тешки.

Бригада је тада бројала око 500 бораца и састојала се од два батаљона. У саставу је још имала пратећи вод и санитетско одељење. Батаљони су имали по три чете. Бригади је речено, а у то су се уверили већ када су стигли на тај терен, да постоје сви услови за шену попуну и омасовљеше, што је било веома значајно за даљи развој и успешну борбу бригаде.

Када је бригада одлазила из Подгрмеча, мада се то држало у тајности, сељаци су је пратили као свога најрођенијег. У први освит зоре бригада је већ била поодмакла подгрмечким селима. Уз пут, на слободној територији, чула се песма која је измамила сузе и поздрав народа.

У Пецкој, на путу ка Јаши, бригада се сукобила са четницима. То је, у ствари, био први сукоб са њима на овом путу. Три су друга погинула. Очигледно, борба са четницима тражи другу тактику, другачији начин ратовања. То је на време осетио командант Петар Мећава, па је већ у покрету сам за себе разрађивао тактику борбе противу њих.

На прузи Јајце — Травник бригада се спустила у освит зоре. Наишао је блиндирани воз. Неки борци су успели да убаце бомбе у вагоне. Пуном паром воз је прохујао натраг — ка Јајцу.

Преко Врбаса бригада се пребацила без већих тешкоћа. Заправо, већ је закорачила у централну Босну. Прошла је Петрово поље, Имљане и Корићане и стигла у Шипраге.

У Шипрагама бригада је затекла батаљон 2. крајишке бригаде, којег је сменила. Приличан број рашеника и болесника из овог батаљона и из батаљона пролетерских бригада остао је под заштитом 12. крајишке бригаде. Њој је то упркос тешкоћама добро дошло, јер је касније, када су ови борци оздравили, све те рековалесценте и рашенике, међу којима је било одличних командира чета и комесара, бомбаша и митраљезаца, прихватила и распоредила у своје јединице.

Терен који је бригада требало да „покрива“ простирао се од Бање Луке до пруге Добој — Дервента којом су ишли немачко-усташки транспорти. У Котор-Вароши, Теслићу, Те-

шњу, Добоју и Дервенти налазиле су се јаке немачко-усташке снаге, а Бања Лука је била центар окупаторских снага не само за западну Босну већ и за овај њен део.

На подручју централне Босне налазиле су се и нешто јаче четничке снаге — према процени око 2.000 четника Лазе Тешановића, Раде Радића, Уроша Дреновића и Славка Воркапића. Међу четницима је било окорелих зликоваца, који су безброј злочина извршили над партизанима и народом тога краја.

Штаб бригаде, свестан ситуације, упозорава своје борце: — „Од нашег рада и политичког деловаша“, стоји у једном документу, „умногоме ће зависити успех у разбијању четничких група на овом подручју. Требамо имати у виду и то да пред нама стоји као најважнији проблем прошириваша наше бригаде и у том смислу мобилисати људство на добровољан начин за нашу војску . . .”

Очевидно, бригада се у централној Босни суочила са веома сложенom политичком ситуацијом. У том делу наше земље, поред Срба, живе Хрвати, Муслимани, Чеси, Пољаци, Украјинци, Мађари, а у то време је било и немачких и италијанских породица. Окупатор је, као и у другим деловима наше земље, настојао да завади народе и народности на том подручју како би се међусобно истребљивали. Поред тога, окупатор је хушкао Хрвате и Муслимане на Србе и обратно. Немцима и Италијанима са овог подручја давао је сву власт у окупираним местима. Масовно клање и истребљење народа овог краја привремено је спречио партизански устанак 1941. године. На жалост устанак је угушен у крви. Десетине и стотине комуниста, безброј родољуба и дивних другова је погинуло, међу којима командант 4. крајишког одреда Данко Митров, др Младен Стојановић, омиљени борац, начелник Оперативног штаба за Босанску крајину и један од руководилаца устанка у Босни.

Рад преосталих комуниста и маших партизанских група на које се свалила непријатељска хајка на овом терену био је веома тежак и сложен. Доласком пролетерских и крајишких бригада крајем 1942. и почетком 1943. године устанак у овом крају почиње поново да оживљава. Формиран је Бањалучки одред. Устанак се шири и распламсава и долази до жестоких обрачуна са четницима који су сејали покољ и смрт на овом подручју Босне.

Задатак 12. крајишке бригаде је био да помогне партизанском одреду у разбијању четника и да политички ради на развијању братства и јединства, основне тековине наше револуције. Био је то, с обзиром на њену бројчану снагу, гежак посао.

Већ првих дана боравка бригаде у централној Босни започеле су жестоке борбе. Други батаљон 12. бригаде је на цести Масловаре — Котор-Варош водио тешку борбу са Немцима и усташама. Петорица другова је погинуло, а десетак је рашено.

Двадесет првог јуна све снаге бригаде су почеле да чисте терен који су држали четници од Скендер-Вакуфа до Шолаја, испод саме Чемернице. Убијено је десетак четника и тројица су заробљена. Том акцијом, која је изведена веома брзо и одлучно, морал четника очигледно је био пољуљан и под заштитом окупатора почели су се повлачити ближе селима Врбаса, Карановца и даље према Бањој Луци. Бригада је пошла у потеру у правцу Агиног Села и Крмина. У тој потери је поново дошло до сукоба. За десетак дана чишћења терена од Котор-Вароши до Врбаса убијено је и заробљено око 50 четника. Сада су се све јаче четничке групације практично нашле под непосредном заштитом Немаца и усташа.

Усташко-немачком гарнизону у Котор-Вароши, као мање-више и у свим другим непријатељским гарнизонима на овом терену, 12. крајишка бригада је већ била постала „кост у грлу“. Зато су Немци и усташе кројили планове како да истерају бригаду са овог подручја и како да је униште. Двадесет девог јуна су изашли из Котор-Вароши и почели надирати према Ваганцу и Чуковцу, где је био 1. батаљон бригаде. Батаљон и шегов храбри командант Милан Егић и ту су однели победу — двадесетак усташа и Немаца је убијено, а десетак је заробљено. Народ се све више почео опредељивати за бригаду и слати своје синове у шене редове. Значи у њу су почели пристизати нови борци са терена централне Босне.

Захваљујући иницијативи и самоиницијативи штабова батаљона, команди чета и бораца у разбијању четника, хватању њихових јатака и политичком раду, бригада је постигла изванредне успехе. Тако је, на пример, храбри заменик комесара 2. батаљона Коста Семис са десетак бомбаша и два пушкомитраљесца разбио читав четнички батаљон. Убијено је 5 четника, а већи број је заробљен. Батаљони, чете и водови 12. бригаде су се такмичили ко ће више извести акција противу четника. Цела је бригада усвојила тактику ратовања команданта Међаве. Правило је било: устукнути се пред четницима не сме, треба их тући на сваком кораку. Дневно се преваљивало и по 30 километара да би се похватили и уништили четници и њихови јатаци. У бригади није било потребно издавати наређења за борбу са четницима, јер су сви њени припадници имали исту жељу: дотући слуге окупатора и њихове претходнице у централној Босни, попу-

нити бригаду новим борцима и једном за свагда ослободити централну Босну од окупатора и његових слугу. Таква политика је уродила плодом. Већ 13. јула 1943. године формиран је 3. батаљон ове бригаде. За команданта је постављен Никица Милић, заменик команданта 2. батаљона, а за комесара Станко Васиљевић. Бригада је сада била у пунијој формацији, мада се на овом терену налазила тек нешто више од месец дана. И даље је извођена акција за акцијом. Деветнаестог јула је 1. батаљон на терену Чукавац, Вагани и Кијевац потпуно разбио четничку групацију. Један од најхрабријих командира чета у бригади Милан Чобановић је са своја три борца убио два четника и више њих ранио. Истога дана су снаге 3. батаљона код Агиног Села потпуно разбиле четнике. Убијена су 4 четника, а два су заробљена. Двадесетог јула је 2. батаљон извео напад на четнике на сектору Крмине. Убијено је 11 четника, а 6 је рањено.

Резултати свакодневних акција били су потпуно разбијање четника, што се веома позитивно осетило на целој територији централне Босне. Практично, битка са четницима је била добијена. Услови за политички рад били су све повољнији. У то време спрега између усташа, четника и Немаца била је координирана. Али, ова храбра бригада се изванредно борила и часно извршила свој задатак.

На путу између Баша Луке и Котор-Вароши јединице ове бригаде су разбиле и усташе, и четнике, и Немце. На положајима је остало више од 20 убијених непријатељских војника. Славље бригаде преносило се од уста до уста, од села до засеока на целом подручју централне Босне.

После завршетка пете офанзиве Врховни штаб је прешао у централну Босну и привремено се сместио у селу Петрово Поље. Његова заштита је била 12. крајишка бригада. Претпостављајући вероватно да се Врховни штаб Народно-ослободилачке војске и партизанских одреда Југославије сместио у селима Имјане и Корићане, непријатељски авиони су бомбардовали та села.

Четници Лазе Тешановића, Уроша Дреновића и Раде Радића, који су иначе били кивни на Међаву и шегову бригаду, мислили су да се прославе, да разбију бригаду и угрозе Врховни штаб. Припремили су план и спремали се за акцију. Али Међава не би био Међава када их не би предухитрио и надмудрио. Он их је први напао, разбио и уништио. Заробљено је, убијено и рањено преко 50 четника, а остали су се разбежали.

Четници су за непуна два месеца боравка 12. крајишке бригаде на терену централне Босне политички дискредито-

вани и војнички разбијени. За то време у бригаду је добровољно дошло 107 младића, што је била велика и војничка и политичка победа. Бригада је сад имала 780 бораца.

*Први град у централној Босни који је ослободила
12. крајишка бригада*

Двадесет седмог августа је батаљон усташа и Немаца кренуо у правцу 1. батаљона са намером да га разбије и што више одбаца од Котор-Вароши. У Котор-Вароши се налазила усташка бојна са целокупним кадром немачког војног штаба. Дрзте снаге те усташке бојне нападе су 2. батаљон. Први батаљон, чије су две чете затварале правац према Скендер-Вакуфу, под командом команданта Милана Егића пустио је колону немачко-усташког батаљона да упадне у заседу. Разрађена је тактика за ту борбу: 2. чета ће припуцати и дубље се повући у шуму, а слично ће урадити и 1. чета са којом су били Мећава и Егић. Међутим, збило се нешто сасвим друго. Кад је 2. чета припуцала на легионаре, Егић и Мећава су свом снагом с леђа ударили на њих и потпуно их разбили. У документу из те борбе стоји да је убијено 60 непријатељских војника и 50 рањено, да је заробљено 7 курсиста из дивизије „Тигар“ и један Немац. Батаљон је дошао до богатог ратног плена. Заплењено је: 3 митраљеза „шарац“, један тешки бацач, 35 карабина, 5 револвера, 2 сигнална пиштоља, 25 ручних бомби, 30 граната за тромблон, 27 пари ципела, неколико пари чизама, 30 пари одела, 2 двогледа, 30 опасача, 30 чутурица и друго.

У тренуцима одушевљења изванредни командант Милан Егић се затекао на једној пољани и за несрећу ту га је куршум усмртио. Славље је било помућено. Борци батаљона су били тужни, јер су изгубили одличног команданта. У једном документу пише: . . . погинули командант Егић је у свим борбама паметно и војнички руководио батаљоном, а лично се истицао као нарочито неустрашив и храбар командант. . .

Када су преостале усташе у Котор-Вароши обавештене о разбијању шихових снага, повукле су се из града, остављајући оружје, намирнице, одећу и обућу, што је бригади која је ушла у град 27. августа добро дошло.

Када је ослобођен Котор-Варош, слободна територија сада се простирала од Влашића, па готово све до Баше Луке. Створени су и војнички и политички услови за још брже формирање народноослободилачких одбора, команди места и подручја, позадинских јединица и партизанских одреда.

Док је још трајало славље у Котор-Вароши бригада је пошла на нове задатке. Пребацила се на пругу Добој — Дервента — Теслић. Пре тога из Левча поља у бригаду је дошло 50 нових младића. Долазећи на пругу Добој — Дервента, бригада је угрозила гарнизоне на овом подурчју. Четвртог септембра 1943. године јединице бригаде су заробиле 48 домобранских војника, заплениле 36 карабина, 3 пушкомитраљеза, 1 тешки митраљез и мали бацач са 11 мина, 5 непријатељских војника је погинуло а неколико рашено. Седмог септембра је минирано 1000 метара пруге Добој — Теслић. Наишао је оклогши непријатељски воз и одлетео у ваздух, 17 непријатељских војника је убијено а 16 заробљено. Заплешено је 6 пушкомитраљеза, 4 тешка митраљеза, 100 карабина и мали бацач. Само у првој половини септембра на овој прузи је уништено 48 вагона и 4 локомотиве. У вагонима су били аутомобили, камиони и остали ратни материјал, као одећа, обућа и већа количина намирница намешена околним гарнизонима.

Акција бригаде на овој прузи и боравак јединица у селима Теслића, Тешша, Добоја и Дервенте донели су видне резултате. Бригада је бројно ојачала и, што је било изузетно важно, добро се наоружала. Сада је то већ била елитна јединица која је и војнички и политички била потпуно спремна и зрела за извођење ширих акција, за веће окршаје и за извршеше много сложенијих и тежих задатака.

У првој половини октобра 1943. године бригада је имала преко 800 бораца. У сваком од три батаљона биле су по три чете, санитетски водови, интендантура и митраљески водови. Сем тога, реорганизиран је војни и политички старешински кадар, увећане су партијске ћелије и скојевски активи. Појачана је културна и политичка делатност. Припадници бригаде су систематски обучавани не само у руковашу пушком и пушкомитраљезом већ и у тешким оруђима.

Крајем октобра за заменика комесара бригаде постављен је Мирко Вранић, који је изванредно много допринео шеном још успешнијем и бржем развоју.

Братство и јединство на делу

Све се више младића и девојака из централне Босне сливало у 12. бригаду коју је народ овога краја сматрао својом бригадом.

Непосредно пред Друго заседаше АВНОЈ-а, када сам и сам дошао на дужност комесара бригаде, трећина бораца бригаде била је из централне Босне, мада јој је окосница и

даље била Козарчани. Поред тога, у батаљоне је дошао велики број рековалесцената из других наших јединица, тако да су наше-више у шој се нашли борци свих народа и народности Југославије, по чему је, поред осталог, била и специфична крајишка јединица.

Посебно је потребно истаћи да су сви полазници једног војно-политичког курса у централној Босни, а похађало га је 40 младића, ушли у састав 12. бригаде. Међу њима је било Чеха, Пољака, Украјинаца, Хрвата, Срба и Муслимана. Ти голобради младићи од 16 до 18 година су на курсу, који се одржавао у селу Глоговцу, стицали прве појмове о Партији, народноослободилачкој борби, револуцији, братству и јединству. На курсу је предавао и командант Петар Мећава. Заволели су га и кад им је саопштено да иду у 3. батаљон његове бригаде, били су одушевљени.

Тај курс је, поред тога што је имао војнички карактер, имао и огроман политички значај. Он је на делу потврдио да је наша политика у продубљивашу братства и јединства, те основне тековине наше револуције, исправна. На шему се показало да је наша народнослободилачка борба јединствена и да у њој учествују и имају простора сви народи и народности Југославије. Ти младићи су били весници наше коначне политичке победе у централној Босни. Од њих су у НОБ створени одлични војни, партијски и политички руководиоци. Они су веома много допринели ширењу братства и јединства у многонационалној централној Босни.

У првој половини новембра 1943. године бригада је добила специфичан задатак. Требала је прихватити већнике АВНОЈ-а који су из Србије, источне Босне и Војводине ишли у Јајце где је тада био Врховни штаб и где ће се одржати историјско Друго заседаше АВНОЈ-а. Успешно је бригада пребацила већнике преко Босне и допратила их до Јајца.

Непосредно после Другог заседаша АВНОЈ-а један број већника се сместио на слободној територији у централној Босни коју је штитила 12. крајишка бригада. У групи већника били су Родољуб Чолаковић, Моша Пијаде, др Иван Рибар, Тодор Вујасиновић, Владо Зечевић, Едвард Коцбег, Марко Вујачић и други. Присуство ових другова, а посебно Моше Пијаде и Родољуба Чолаковића, много је значило за бригаду, а посебно за 3. батаљон који се налазио у шиховој директној заштити. Они су одржали више предавања о одлукама Другог заседаша. Многи су борци тада први пут имали прилике да виде Мошу и Рођка, а ови стари револуционари, робијаши и дугогодишњи најближи сарадници Тита ишли су у чете и разговарали са борцима успостављајући при том другарске и пријатељске односе.

Моша Пијаде је посебно волео да буде у друштву са Петром Мећавом. Њему је тај командант био изузетно симпатичан. Волео је Мећавину оригиналност, уредност и одважност. Дивио се шеговом смислу за шалу, шеговој бистрини, а изнад свега његовој умешности у ратовашу. Једном приликом је рекао: Имам утисак да је овај човек несрећан кад не ратује. За шага је, по свој прилици, борба што за музикална човека музика. Имамо добрих команданата, али Мећава улази у ред наших изузетно смелих, оригиналних и вештих војника. Он војном вештином влада као писмен човек пером . . .

Битка за Бању Луку

У освит нове 1944. године јединице 5. босанског корпуса спремале су се да ноћу између 31. децембра и 1. јануара 1944. нападну добро утврђени гарнизон Башу Луку. Веома омиљени, цешени, обдарени и талентовани 25-годишњи командант 5. корпуса пуковник Славко Родић посетио је Врховни штаб у Јајцу и друга Тита потанко упознао о распореду и бројном стању непријатељских јединица у Башој Луци и околини. Од Врховног команданта је тражио сагласност о томе да се изведе напад на ово тадашње најјаче немачко-усташко упориште у Босни. Врховни командант се сагласио, утолико пре што ће се нападом на Бању Луку олакшати положај нашим јединицама у источној Босни где је беснела шеста непријатељска офанзива. Предвиђало се оно што се и у самој акцији показало тачним — да ће непријатељ, да би одбранио Бању Луку, морати да повуче знатније снаге с подручја на коме је предузимао офанзивне операције да би хитно помогле угроженом гарнизону. За ту акцију била је предвиђена и 12. бригада која је тада била у саставу 11. крајишке дивизије. Наше снаге су бројале 13.200 бораца прилично добро наоружаних, разуме се недостајали су тенкови и авиони. Рачунало се да непријатељских снага у Башој Луци има између 20 и 25 хиљада војника, заједно са четницима.

Када је Мећава саопштио борцима задатак о нападу на Бању Луку он је, поред осталог, рекао да тај напад истовремено значи и растеређивање наших снага у централној Босни на које се сручила паклена непријатељска офанзива. „Како смо обавештени“ — наставио је Мећава — „тамо су болнице и наши рањени и болесни другови запали у веома тежак положај . . . Мислим, рекао је Мећава, да вама, мојим јунацима, није потребно говорити о томе колико нас тежак и одговоран задатак очекује. Ми ћемо у одређено време, већ према распореду и задатку, почети борбу на десној обали

Врбаса . . . На нашој обали" — наставио је Међава — „са нама у акцији ће бити и 5. козарачка бригада . . ."

Снег је престао да пада. Време се пролепшавало. Лепо се видела Баша Лука и куће како се беле. Град је изгледао велик, простран. Видео се и Врбас. Учинило нам се као да је помахнута. Очеvidно је било да је надошао. Јасно смо већ видели како се улицама града крећу непријатељски војници и како један тенк патролира.

. . . Био је 31. децембар 1943. године, 22. часа. Артиљеријска и минобацка оруђа су осула ватру на центар Бање Луке. Бригаде су поступно улазиле у велику битку. Светиљке у Башој Луци су се гасиле. Наступало се веома брзо. Јединице су стигле до Врбаса, заузеле Горњи Шехер и избиле на мост на Врбасу. У Горњем Шехеру 12. бригада је заробила 7 непријатељских војника и једног официра. Трећи батаљон је наишао на јака упоришта, смелим јуришем их је ликвидирао и убио 8 непријатељских војника и једног официра. На све стране чула се пуцшава, експлозија бомби и граната. Хиљаде светлећих метака и стотине ракета парало је снежну ноћ над градом. Први батаљон је ликвидирао неколико упоришта у чаршији, Занатску школу, полицијску караулу. Убијено је 7 жандарма, два немачка војника и један официр. Други батаљон је напао полицијску караулу на Ребровачком мосту и сам мост. Његов је задатак био да, пошто ликвидира Ребровачки мост, пређе на леву обалу Врбаса и нападне војни логор из кога је тукла батерија топова. Батаљон је смело јуришао. Успео је да ликвидира мост и бункере на њему и да уђе у центар града, где се битка распламсавала. Водио је тешке уличне борбе у којима су и борци и командни кадар испољили ратничку вештину и изванреду храброст. У овој борби погинуо је један од најхрабријих командира чета у бригади Симо Шобот, дрварски радник. Брзи продор батаљона у град изненадио је немачку команду. Ангажоване су нове снаге да би се партизани избацили из града. Међутим, освојене позиције батаљон није испуштао из руку. Два дана и две ноћи издржао је канонаду, јурише и контрајурише.

Освит 1944. године. Дванаеста крајишка бригада успешно је извршила задатак. Ликвидирана су сва непријатељска упоришта осим зграде Трговачке школе коју су блокирале снаге 1. батаљона. Стигли су извештаји да је практично маше-више десна обала Врбаса била слободна.

Без обзира на жестоке противнападе непријатеља, 12. крајишка бригада није напустила позиције које је освојила. Напротив, непрекидно је одбијала непријатељске тенкове и пешадију. Борбену чврстину и изузетну храброст нарочито

је испољила чета 1. батаљона ове бригаде коју је водио командир Милан Чобановић.

— Одступања нема ни стопе — гласило је наређење овог храброг командира. Под гусеницама тенкова падале су бомбе и флаше са бензином. На каменом мосту недалеко од тврђаве Кастела остало је 30 лешева непријатељских војника.

Непријатељски војници, који су били опкољени у згради Трговачке академије, позвани су да се предају, да положи оружје. Приземље зграде партизани су већ у првим јуришима заузели. Затим је започела борба за спрат, за сваку собу и за сваки прозор. Чула се кукшава и речи које су партизани разумели и које нису. Непријатељу је постављен ултиматум: или да се предају, или ће зграда бити срушена топовским и минобацачким гранатама. Истакли су белу заставу и почели да излазе напоље. Заробљено је 103 непријатељска војника и официра. Бригада је дошла до значајног плена: 5 пушкомитраљеза, 300 ручних бомби, 100 пушака, 7 радио-станица, до одеће, обуће и разноврсне хране. У школи је пронађено 30 убијених непријатељских војника. Сада је десна обала Врбаса и стварно сва била ослобођена.

На левој обали реке партизанске снаге су такође зазеле већи део града. Међутим, Гимназија, соколана, хотел „Палас“, Каштел, бановинска зграда, озлоглашена „Црна кућа“ и још неке веће и тврђе зграде биле су још у рукама непријатељских снага.

Командант 5. корпуса Народноослободилачке војске Југославије Славко Родић издао је 1. јануара у 18 часова наређење да се напад продужи:

— Ноћас све снаге морају дати све од себе како би задатак био извршен . . .

Град се узбуркао. Људи, жене, чак и деца, добровољно су се пријављивали да носе рањене партизане. Било је хладно. Сан и умор су освајали. Звиждао је ветар са Врбаса и околних брда, а снег се увлачио под већ мокру одећу и обућу. Дванаеста бригада се и сама пребацила на леву обалу. Ту је борце и зора затекла. Били су мокри, блатњави, неиспавани, испијени. Нико ни речи није говорио. По Врбасу полегла млечна магла. Што се дубље улазило у град, све је више празне чахуре, понека пребијена пушка, опанци, чарапе, капе . . . Батаљони су јуришали на Гимназију и хотел „Палас“. На жалост, сваки пут су се враћали са осетним губицима. Трећа пролетерска крајишка бригада са једном четом 12. крајишке бригаде напала је „Црну кућу“. Према информацијама у тој озлоглашеној тамници се налазило 210 политичких затвореника. Издато је наређење да се затворске

капије разоре ручним бомбама и да се јуриша у унутрашност зграде. Кад је непријатељски отпор потпуно сломљен, затвореници су почели да певају. Био је то најнеобичнији хор који није успео да надјача пуцњаву у околним улицама. „Црна кућа“ је запаљена.

Цели тај дан јуриши у Бањој Луци нису престајали. Била се битка за сваку кућу, за сваку улицу. Сва настојања партизана да се ликвидирају тврда упоришта нису успевала. Немци су се упорно бранили. Чекала се и трећа ноћ да се изврши последњи јуриш на ова непријатељска упоришта.

У самом граду су се ређали наизменични јуриши и противјуриши. Чета Маринка Аврамовића из 2. батаљона 12. крајишке бригаде поново је јуришала према Каштелу. Први батаљон 12. крајишке бригаде с храбрим командантом Радом Чекићем на челу непрекидно је јуришао на Гимназију. Развила се паклена борба. Грмела су артиљеријска оруђа, праштале су ручне бомбе, флаше са бензином летеле су под гусенице тенкова. Други и 3. батаљон 12. бригаде су такође водили тешке уличне борбе. Практично, водила се битка за сваку кућу, за сваки спрат, за сваку улицу. Бригада је истински полагала испит зрелости.

Проценивши борбену ситуацију, штаб 5. корпуса НОВЈ је 2. јануара увече издао наређење потчишеним јединицама да се повуку из заузетих делова града.

Дванаеста крајишка бригада, која је била у центру града и која је тамо водила уличне борбе, касно је добила наређење да се повуче (тек 3. јануара у 3 сата ујутру). Борба се на шеном сектору распламсавала. Тенкови су све више брујали. Било је јасно да је непријатељу стигла помоћ. Требало се што пре извући из града. Свако закашњење могло је значити уништење бригаде. Опет је на сцену ступио храбри, мудри и изванредни командант Мећава. Изашао је на улицу решен да сам повеже батаљоне и извуче бригаду из пакла. У сусрет су му ишли тенкови. За тренутак се склонили за једну ограду. На једном углу је убио двојицу усташа. Стигао је до батаљона. Затим су штабови батаљона између тенкова и непријатељских бункера извлачили своје борце. Пробијали су се кроз непријатељске редове, кроз борбу, прескакали плотове, ограде и цела бригада се извукла те ноћи без и једне једине жртве. Били смо срећни и захвални свом команданту. Часно смо извршили задатак. У бици за Башу Луку која је трајала три ноћи и два дана бригада је релативно прошла са мало жртава — 9 бораца је погинуло, а 24 рањено.

У граду се све пушило. Још у маршу смо сазнали да су Немци јуришали на место на којем се налазила 12. крајишка

бригада. Нису имали смелост да уђу унутра, већ су прво топовима разрушили куће. Међутим, бригада је већ била далеко од Бање Луке. Заправо, приближавала се Котор-Вароши.

*Дванаеста крајишка бригада у шестој непријатељској
офанзиви*

Бригади је било потребно само неколико дана предаха. можда само једна ноћ. На жалост, то није било остварљиво. Непријатељ је предузео офанзиву ширих размера — шесту офанзиву. Према бригади су продирале свеже немачко-ушашке снаге, добро опремљене за зимско ратовање. Испред тих снага ишли су смучари са шмајсерима. Јединице 1. и 2. батаљона 12. бригаде пресечене су на десној страни комуникације Котор-Варош — Бања Лука.

Био је 4. јануар. Штаб бригаде је забринут. Ништа није знао шта је са шеговим 1. батаљоном. Од како је започела офанзива никаквих контаката са шим није имао. Немцима је био отворен пут према Котор-Вароши. Било је веома студено. Ветар је све околу ледио. У Котор-Вароши су били рашеници бригаде, интендатура и санитет. За несрећу, рашеника је било прилично. Некима су лекари баш те ноћи ампутирали руке или ноге. Морале су се напустити куће и кров над главом и бежати у планину, у беспуће. Код свих је преовладала мисао: рањеници се морају спасити. — Ја нећу да идем. Оставите ме. Убијте ме, говори рањеник коме је лекар ампутирао руку. Борци су га однели. А куда? То нико није знао. Ноћ је била мркла и хладна. Снег је непрекидно падао, а ветар је звиждао. Наводно, правац покрета је изабран према планини Влашић. Заправо иде се тамо где нема ни села ни живе душе. Иде се јер се мора. Немци су бездушни, све убијају. Бригада је била у таквој ситуацији да није могла ни стати, ни сести, ни ићи. Немци јој нису дали предаха. Они су били сити, бахати, обучени, обувени, испавани, а ми? Изгладнели, изморени, слабо одевени и обучени. Немци су били без рањеника, а бригади на леђима десетине рањеника. Била је то заиста тешка и потпуно неравноправна борба. Немци су тукли бригаду из свих оруђа и ноћ као да се претворила у дан. Колоне Немаца су се кретале из више правца: од Теслића, Прњавора, Бање Луке. Претходнице су им на смучкама, у белим мантилима. Због тога их је тешко приметити. Журе, очевидно им је циљ Јајце где се налази Врховни штаб, АВНОЈ и Тито. Дванаеста бригада се нашла на правцу којим је њихова главнина наступала, па је вероватно и због

тога било тако паклено и тешко. Размишљало се: како да се избегне овај пакао и на који начин да се заустави непријатељ? Ако неки борац само за тренутак застане, на шага наиђу Немци и убију га. Убијају све — људе, коше. Није се имало могућности да се колико-толико организује одбрана. Вероватно су прорачунали да ће им наше недаће помоћи да нас сломе. Неко је викао, неко гласно кукао, неко нарицао. У ствари, започела је битка за опстанак, а та битка је у свим приликама и најљућа и најтежа. Двојица рањеника су умрла. Затрпали су их у снег и ту оставили.

Снежно небо се све више спушта на земљу. Као да је хоће притиснути. Изгубио се већ осећај простора. Нико више као и да не зна где нешто почише, а где се завршава. Топовске и бацачке гранате ударају. Проређују се борци, пристижу нови рањеници.

— Покрет. Нема одмора — беспомоћно виче командант Мећава. Изгледа да се нико не покорава том наређењу. То је могло да буде фатално. Срећом, ипак су борци почели да устају, да се крећу.

— Друзе, овај умире ...

— Остави га — рече командир чете. Узми другог рањеника и носи. Кренула је бригада, застајала, опет се кретала и опет застали. Веза, веза — непрекидно се понављало; као да се цела бригада нашла у кошмару или некаквом врзном колу.

Срећом, ипак је успостављена веза са 1. батаљоном. Овај батаљон је сачекао непријатељске колоне од 1.000 војника на самој Јажици и под изванредном командом Рада Чекића у двочасовној борби нанео му тешке губитке: 52 погинула и већи број рањених. Показало се да је та борба била судбоносна за бригаду и за њено повезивање са главнином снага 11. дивизије.

... И 3. батаљон је добио задатак да се пребаци преко реке Угра. На жалост, у томе није успео. Заправо, непријатељ га је сачекао на реци — 12 другова је погинуло, а 10 их је било рањених. Командант Никица Милић је и даље наређивао покрет. Батаљон је одбачен са Угра и практично се нашао у мишоловци — и испред и позади били су Немци. Немачки „шарац“ штекће планином. Батаљон је лутао и опет дошао до реке. Испред њих је ипак била главнина партизанских снага, али још нису успели да успоставе контакт. Наишли су на воденицу. Под воденицом је хучала река. — Немци. Прекиде се краткотрајан одмор бораца. Неки су успели да зграбе оружје, а други су се збунили, па немају снаге да се покрену. Борба прса у прса. За мном — наредио је командант Милић. Немачки митраљежи су косили унао-

коло. Погинуло је још десетак другова. Батаљон се тешко извлачио и освајао је метар по метар снежне површине. Борци су пузали, а снег се ледио под шиховим грудима. Требало се извући. Покушавали су да пређу реку — без успеха. Ветар и снег нису престајали. Прсти и на рукама и на ногама су се ледили. Борци су били изнемогли, људи као осе. Ветар је витлао планином. Ишло се трчећим кораком. Најмаше предах значио је смрзаваше. Требало је предахнути, можда само неколико сати. На жалост, за то у том моменту није било могућности. Креташе батаљона је било отежано: 18 рашеника носили су на својим леђима изморени, гладни и промрзли борци. Срећом, наишли су на неке напуштене појате. Ту су мало задремали. Ватра је букнула и појате се упалиле. Једва су се извукли. Сад Немцима већ није било тешко да виде где се налазе партизани. Батаљон је био принуђен да се усред бела дана покрене. А куда, то је било тешко знати...

Одједанпут су се борци овог батаљона 12. крајишке бригаде помешали са немачким војницима. И кад су већ помислили да је све свршено, није дошло до борбе. Изгледа да је страх одлучио. Нико са обе стране није пуцао. Нико није имао смелости да започне кавгу. Храброст изгледа ту ништа није представљала. Две колоне су пошле на две супротне стране. Када су у штабу батаљона мислили да су борци копачно извучени и да ће батаљон успети да зађе непријатељу за леђа, водич, сељак, вероватно четнички јатак, довео је батаљон у Ободник, тачно пред немачки штаб. Пред кућом је стајао немачки тенк. Није било излаза, морало се загазити у набујалу Врбању.

Храбре је пратила срећа. Изашли су на другу обалу. Немци нису отварали ватру. Трећи батаљон се после неколико дана и ноћи спојио са јединицама 12. бригаде на Голом брду и Грабовици, који су већ били далеко иза леђа непријатељу. То је значило да је батаљон пребродио офанзиву, најтеже и најжешће окршаје које је, као и цела бригада, до тада водио. Јединице 1. и 2. батаљона су после жестоких окршаја на Угру пошле према дивизијској болници, у заштиту. Болница је већ била прешла реку. Рањенике су повукли дубље у шуму. Упадало се у велике сметове. Шума је одјекивала од топовских и бацачких граната и митраљеских рафала. Што се ноћ више спуштала, пуцњава се све мање чула. Напокон је преовладала тишина. Требало је извући рањене другове, а где, куда — то у том моменту нико није знао. Ноћ је споро одмицала. Контакт са Немцима није било. Сваког часа су борце могли да изненаде. Миле Вученовић, заменик команданта бригаде, и ја, као комесар бригаде, послали смо команданта 2. батаљона Дула Рапајића са

једном десетином да испита терен. Није се вратио. Вешто је избегао немачку замку и одступио у супротном правцу. Болница се са једном четом 12. бригаде повукла дубље у шуму, а нас тридесетак висили смо као чадор на небу покушавајући, наравно, да пронађемо излаз. Свуда су били Немци. Заправо, блокирали су брдо на коме смо се налазили. Срећом, болница и наши рашеници су били изван овог обруча. Студен је продирала до костију. Имали смо осећај да ако Немци наиђу нећемо имати снаге да им пружимо отпор. Стотинак метара даље од нас засијаше ватре. Тамо су Немци. Свуда око нас ватре. И на Угру ватре. И тамо су Немци. На Влашићу ватре. Ваљда су тамо наши.

Снег, ветар и магла отежавали су нам осматраше у зору. Сан нас је све више освајао, а да смо поспали, ту би нам сигурно био крај. Узалуд смо покушавали да се загрејемо. Тапкали смо у месту. Ноге су нам биле тешке као олово. Имали смо осећај као да је крв престала да у нама тече. Миле Вученовић је успео да попне једног друга на повећи оближни бор. Јавља нам: две повеће колоне Немаца крећу се подножјем шуме. Дан је споро одмицао. Зачудо, Немци се нису кретали према нама.

Напокон, спустила се и та жељно очекивана ноћ. Први кораци и прва кукшава. Како су нам ноге биле тешке, а кораци несигурни. Поново је падао снег, а ветар је дувао и наносио га. Ветру као да је било до игре, до забаве. Наишли смо на пртину. Било је очевидно да су је Немци направили. Дуго смо шоме путовали. Она нас је одвела до села. У селу мртва тишина. Не чује се лавез паса, нити се пак осећа „мирис села". Радо смо хтели спустити се у село. Одредили смо Пера Арсића, секретара штаба бригаде и још три друга да испитају кога све има у селу. Чули смо јасно глас: — Домаћине, домаћине . . . Има ли кога у кући? Уместо одговора чуо се рафал из немачке стројнице. Значи, било нам је јасно, Немци су у селу. Секретар је погинуо. Један од та четири друга је остао жив, пушкомитраљеза Бјелобрк.

. . . Били смо гладни. Хватала нас је вртоглавица. Од сваке букве чинио нам се непријатељски војник. Уморним и гладним као да је време стало. Ноћ као да је била у недоглед. У групи је тридесетак партизана са комесаром бригаде и замеником команданта бригаде.

. . . Прошли смо Угар. Сада смо ишли далеко брже. Као и да нисмо имали ране на ногама и као да нам се нису прсти посмрзавали. Расположени смо, причљиви, као да и нисмо били свесни неизвесности и ситуације у којој смо се нашли. Зачудо, ипак смо некако били сигурни у себе, надали смо се да ћемо се извући и поново сусрести са бригадом.

Упутили смо се према Корићанима. Делови бригаде били су у овом селу. Мећава је био пресрећан када смо наишли. Увече је било и песме и шале. Са Мећавом је био 1. батаљон и рањеници. Тако рећи без борбе и жртава провукао их је кроз немачке редове и извукао на слободну територију. И јединице 2. батаљона су зашле непријатељу иза леђа и нашле се у Имљанима.

... Крај је јануара. Седели смо у штабу бригаде и сводили биланс офанзиве. Убили смо 99 непријатељских војника и око 70 ранили. Дванаеста крајишка бригада је у офанзиви изгубила 20 бораца, 45 је било рашено, а 30 је нестало. Изгубили смо све коморе осим коморе 2. батаљона. Изгубљена је бригадна архива и радио-апарат, 4 тешка митраљеза, 3 пушкомитраљеза и 64 карабина. Али, највећи губитак су били борци које смо истински жалили.

Поново смо били у Масловарама у кући наших старих пријатеља — породице Капор. Иовезали смо батаљоне, одмарали и могли смо на миру да анализирамо минуле догађаје. Бригада је пребродила још једну тешку и крваву борбу и изашла са доста рана из офанзиве.

Крајем јануара и почетком фебруара 1944. године бригада се посветила искључиво сређивању унутрашњег стања у јединицама. Требало је реорганизовати чете и батаљоне и организовати политичко-партијски и културно-забавни живот и рад. Из политодјела дивизије у бригаду су дошли другарица Боса Цветић и другови Благоје Богавац и Вељко Драговић. Они су веома много помогли у оживљавању политичко-партијског рада бригаде.

Башалучка операција и јануарска непријатељска офанзива биле су добра школа за борце, те је после тих догађаја примљено више другова у КПЈ. У тим борбама много другова се истакло својом храброшћу, држашем и понашањем, што је био значајан услов за пријем у Партију. У војничком погледу главни задатак је био да се из ових борби извуку потребна искуства.

Пошто је и даље било велико невреме, бригада је била прикована за једно место, што је имало и позитивних резултата јер се могло масовније радити на политичком, теоретском, културном и забавном раду. Са снабдевањем бригаде ишло је веома тешко. Стока је била готово уништена. Главнина снага бригаде налазила се у Масловарама и Шипрагама. Села која су била ближе Врбаши и Котор-Вароши била су попаљена и сељаци су готово потпуно остали без намирница. Главни снабдевач бригаде је био 2. батаљон који се налазио према Скендер-Вакуфу, у чијим селима се затекло још понешто стоке.

Почело је пролеће. Мирисао је ваздух. Снег се већ увелико топио. Престале су ужасне хладноће. Бригада је била покретљивија — крстари централном Босном и поново гони четнике. Организационо се средила. У сва три батаљона је било по три чете, комора, санитет и друге јединице. Само за првих 15 дана у другој половини марта у бригаду је дошло 56 бораца. Нешто је већи проблем са оружјем, одећом и обућом, нарочито за 3. батаљон.

Било је јутро. Штаб бригаде се налазио у Клупама, нешто подаље од планине Борја. У штабу сам био са Петром Мећавом. Заволео сам тог красног човека. Био је веома интелигентан човек. Схватао је веома добро и народноослободилачку борбу и класну борбу која се води у нашој земљи мада је био подофицир бивше југословенске војске. Високо је ценио улогу Комунистичке партије Југославије у одбрани земље, а изнад свега се одушевљавао другом Титом као војсковођом и умним човеком. Имао сам прилике да с Мећавом будем и код друга Тита. Из разговора друга Тита са Мећавом видео сам да друг Тито високо цени овог изванредног крајишког команданта. Разговарали су о неким војничким тактичким операцијама. Било је очигледно да се Врховни командант одушевљавао идејама команданта Петра Мећаве.

— Друже Тито, битка је добијена. Ја с мојом бригадом данас могу проћи цијелу земљу и више од половине бораца остаће ми живо.

— Мећава — рече му Тито — можда би добро било да примиш неку већу јединицу.

— Друже Тито, пусти ме, доста је мени и ове бригаде. Ако успијем да шу срећно доведем до краја рата и да с шом извршим задатке које ми Ти и Партија постављате, бићу задовољан . . .

За 6 месеци, колико сам био са Мећавом, он никада није појео ништа изузетно, већ смо се сви скупа хранили на војничком казану. Када бисмо заноћили у штали или на снегу поред какве букве, Мећава би дошао да ме нечим утопли, да ми исприча неку анегдоту и отера зле мисли. На маршу би дао свога коња болеснику или рашенику и увек је желео да се нађе поред другова који су посустали или изнемогли.

Мећава је био веома уредан човек. Никада он није примио курира, борца или старешину непрописно обучен, неопасан, неуредан, необријан. Чак и на маршу и у борби настојао је да пристојно изгледа. Борце је волео као своју браћу или децу. Истина, према њима је био оштар, али их је знао бранити. Мећави није било тешко да сатима учи борце ратној

вештини и да се са њима нађе у најтежој ратној ситуацији. Он је сматрао да се на тај начин стиче поверење и војник учи ратовању. Из дубине свог бића осећао је човека, друга и саосећао са њим и помагао му, али никад није пред другим открио ничију тајну или је искористио. ..

... Дође курир и донесе наређење. Предаде га Петру Међави. Командант га прочита и промени се у лицу. Ретко кад сам га таквог видео. Кад ми пружи писмо, рука му задрхта. У писму је стајало: — „Одлуком V корпуса НОВЈ Петар Међава, командант 12. народноослободилачке ударне крајишке бригаде, поставља се за заменика команданта Десете НОУ крајишке дивизије. На пут кренути одмах."

Гледао сам Међаву без речи.

— Комесару — растајемо се. Истински ми је жао бригаду напустити. Пошто је одмах кренуо на пут није имао времена да се поздрави са својим борцима. Припадници приштапских јединица и јединица које су биле ближе бригади ипак су се поздравиле са својим командантом. Љубљеше, сузе, дирљиве речи, топли поздрави и најбоље жеље. А потом, по старом обичају, испратили су команданта пуцшавом.

Петар Међава је написао писмо батаљонима: — „Могу вам рећи другови да сам од вас много научио и да је све што смо стекли у овој бригади ваше дјело. Сигуран сам да ће ова бригада и убудуће извршавати све задатке у борби за коначно ослобођење земље. Ви имате одличне штабове батаљона, команде чета, а, прије свега, изванредне комунисте и омладинце. Заједно смо проживјели много тешких и лијепих дана. Било је несаних ноћи, глади, умора, рашаваша и смрзаваша, али и пјесме и музике, игре и весеља. Сутра, у слободи, наше дјело ће бити исписано златним словима, јер је то дјело величанствено. Никада не заборавите другове који су пали. Њихова имена чувајте у својим срцима и шедрима. Посебно будите пажљиви према рањеним друговима и чувајте их као своје очи. Рањени друг не смије пасти непријатељу у руке. Био сам ваш командант годину дана. Вјероватно се понекад неко на мене и наљутио. Нек ми опрости. Радио сам по савјести и искључиво и једино у интересу свих вас ..."

За команданта 12. крајишке бригаде истом наредбом је постављен Миле Вученовић, заменик команданта Међаве (он је бригаду водио до краја рата, до слобођеша земље).

Ослобођење градова у централној Босни

Почетком априла 1944. године бригада је формирала и свој 4. батаљон. За команданта је постављен Ђоко Башац, подгрмечлија из Санице, који ће се у овој бригади просла-

вити као веома славан командант. Бригада је нарасла на 885 бораца. Комплетна је. Имала је четири батаљона, интендантуру, митраљеске и санитетске водове. Добро је наоружана. Има 751 пушку, 57 пушкомитраљеза, 5 тешких митраљеза, 42 стројнице, 48 пиштоља, 314 ручних бомби, 18 јахаћих и 77 товарних коша ...

Бригада се пребацила на обале Врбаса и ту је непрекидно водила борбе са Немцима, усташама и четницима. У једној борби са четницима погинуо је Коста Семис, заменик комесара 2. батаљона. Било је то почетком маја 1944. године. Тај изјанредни партијски руководилац био је као војник изузетно обдарен. У ствари, био је десна рука команданту Рапајићу. Често је, захваљујући шеговој умешности и храбрости, решавао борбе које је водио шегов батаљон. Семис је био један од оних руководилаца у бригади који су потпуно, без резерве, усвојили Међавину тактику ратовања. Носио је попут Међаве увек више бомби и пиштоља. Волео је да сам или с групом другова упада у непријатељске ровове и да ухвати живог непријатељског војника. Такође је волео да туче из пушкомитраљеза. Коста је био Козарчанин. Свој борбени пут је започео на славној Козари. Његова смрт је значила велики губитак и за 2. батаљон, а и за целу бригаду. И у најкритичнијим тренуцима би говорио: — Па какав бих ја био партијски руководилац, ако вечерас не бих ишао у бомбаше ...

Четвртог маја стигло је наређење од штаба 11. дивизије да бригада усиљеним маршем крене према Узломцу, изнад Котор-Вароши. „Успут ћете“, стајало је у наређењу, „примити нове задатке ...“ Томе се бригада није нарочито обрадовала. У Кулашима, месту у близини Пршавора у коме је био штаб дивизије, саопштено је бригади да ће 6. маја увече напасти Котор-Варош. Котор-Варош, како нас је обавестио штаб дивизије, запосели су усташе, домобранска милиција и мали број Немаца. Укупно око 600 непријатељских војника. У нападу ће учествовати два батаљона 5. козарачке и два батаљона 12. бригаде. Тачно у 23 сата између 6. и 7. јула 1. батаљон 12. крајишке бригаде је ушао у Котор-Варош. Други батаљон је напао цамију и оба моста у граду. На Кик, највеће утврђење у граду, дошли су батаљони 5. бригаде. Почела је жестока борба. Међутим, сви батаљони су заустављени и упркос осетним губицима нису успели да ликвидирају ниједно непријатељско упориште. Непријатељ је у граду био много јачи него што се очекивало. Котор-Варош није ослобођен. Блокирали смо град и поново се вратили на старе положаје. Тог месеца убијено је 56 непријатељских војника, а 42 су рашена.

— Припремите бригаду, нападамо на Теслић — гласило је наређење 11. НОУ крајишке дивизије . . . Врућ је био летњи дан. Бригада је била на окупу. Имало је разлога да се радује тој депеши. Бригада је у строју. Чује се песма. Борци су се још више орасположили када им је саопштено да предстоји напад на Теслић. Ништа им није сметало што град нису познавали. Дан је био пријатан, без оморине. Снег на Влашићу нестао. На небу ни прамичка облака. Полазимо и преко ослобођене и неослобођене територије. Бригада настоји да у селима око Теслића, кроз која пролази, остави најбољи утисак. Нарочито добар утисак оставља на млађи свет, јер млади људи се брзо и једноставно споразумевају и разумеју. Прва обавештеша добијена из Теслића су веома повољна. У граду се налазе: непуна чета Немаца, две сатније усташа и нешто више од пука домобрана. Домобрани нису расположени за борбу. Напротив, склони су чак и да се предају. Најнезгодније је што је град опасан бодљикавом жицом кроз коју тече електрична струја. У нападу ће учествовати 5, 7, 8, 14. и 12. бригада. Трећи батаљон 12. бригаде нападаће упориште Рудник у коме има 360 домобрана, нешто милиције и 20 до 25 Немаца. Веома су добро наоружани и имају чврсту одбрану. Први батаљон 12. бригаде ће напасти с јужне стране, између велике и мале Усоре. Он има задатак да заузме пилану и да ликвидира све бункере на том сектору. У акцији учествују и 5. и 14. бригада. Други батаљон 12. бригаде има најсложенији задатак. Он мора без борбе да се увуче у град и да продре до електричне централе, да искључи струју и омогући другим јединицама продор у град. Борци 2. батаљона су се веома вешто пребацивали улицама и двориштима Теслића мајсторски Извршавајући свој задатак. Закувало се, борба на све стране. На жалост, бригаде су приковане под жицом и ни корака не могу напред. Али, на срећу, чете 2. батаљона су стигле на зборно место. Командир 2. чете овог батаљона, неустрашиви борац Маринко Аврамовић, са десет својих бомбаша се упутио ка електричној центрالي. Стражара је без пуцша ликвидирао. У центрالي се Маринко сударио са 10 усташа и 2 Немца. Један Немац је покушао да му зграби револвер, али је Маринко био бржи, проломио се пуцањ, једини у току заузимања централе. Маринко је искључио струју. Било је тачно 24 часа. Град је остао без електричне енергије. Успело се. Било је изузетно расположење. Сад је другим јединицама био слободан и отворен пут у град. На свим правцима куда су продирале снаге НОВ домобрани су се предавали. Прве радосне вести: прошло се без жртава, а рашеника је веома мало. Било нам је јасно — добро припремљена акција је успела и Теслић ће бити ослобођен. Борба у

граду се наставила до 4 часа ујутро. У 5,30 град је био очишћен од непријатељских војника. Када се дан забелио, још се ту и тамо чуо по неки митраљески рафал. Теслић је већ био у партизанским рукама. Млечна магла, дим и прашина обавијали су град. Други батаљон 12. крајишке бригаде, који је извршио главни задатак, помогао је 3. батаљону у ликвидирању Рудника где је непријатељ још давао отпор.

Козарчани у колу

Бригада је у центру града. Са свих страна стизали су извештаји да је непријатељ престао да пружа отпор.

У Теслићу су снаге НОВ остале свега два дана. Из града је извучено доста оружја. Неколико младића и девојака је добровољно дошло у бригаду. У том тренутку и у тој ситуацији одбрана Теслића војнички не би ништа значила. Задатак је извршен. Град је напуштен. Јакe непријатељске снаге, потпомогнуте авијацијом, тенковима и артиљеријом, ушле су у Теслић.

У току повлачеша погинуо је командир 3. чете 4. батаљона Милан Бурсаћ. То је за 12. бригаду био тежак губитак. Милан је био цешен у бригади као храбар војник и добар старешина.

Бригада је добро наоружана и борци су били веома расположени.

Неуспео напад на Котор-Варош од 6. маја дубоко се урезао у свест сваког борца 12. бригаде. Зато је штаб бригаде предложио штабу 11. дивизије да 19. јула у 22 часа 12. бригада, 11. средшебосанска бригада и артиљеријски дивизион 11. дивизије заједно нападну гарнизон у Котор-Вароши где је било око 1.000 усташа, домобрана и Немаца. Предлог је усвојен и напад је отпочео у одређено време. Други батаљон 12. бригаде је добио задатак да већ као искусни батаљон уђе у град. Након првог налета било је јасно да је Котор-Варош добро утврђен и да га и овог пута наше јединице не могу заузети. Кик, тврђава која доминира касабом, практично је био неосвојив. Немци су заиста Котор-Варош претворили у тврђаву. Партизанске јединице су се обрадовале зори. Знале су да ће се сад морати повући из тога пакла. Свуда унаоколо чули су се јауци. Требало је сахранити мртве и извући рашене.

Срећом, магла, густа и сива, прекрила је околину и непријатељ није могао прецизно да гађа.

У граду су гореле куће. Да ли су их пратизани запалили или непријатељ, то се није сазнало. И даље се чула пуцшава.

Јединице које су учествовале у нападу на Котор-Варош учиниле су све што је било у шиховој моћи за ослобођеше града. На жалост, у томе нису успеле, јер је град био и сувише тврд орах за ших. Те ноћи, 19. јула, у шесточасовној борби 12. бригада је као ретко када претрпела знатне губитке — 10 бораца је погинуло, а 60 рашено међу којима је било и веома тешких рашеника.

Тешка срца бригада се извлачила из Котор-Вароши.

Дванаеста крајишка бригада на новом задатку

Лето је и веома је вруће. После неуспеха у нападу на Котор-Варош у бригади је владало лоше расположење.

Једног јутра, баш тих дана, бригада је добила наређење да напусти централну Босну и да се са осталим деловима дивизије пребаце у источну Босну.

У први сутон бригада је кренула на далек пут. Тада нисмо ни помишљали да идемо за Београд, у битку за ослобођеше главног града Југославије. Овај пут је за бригаду представљао највеће признање јер је самим тим и била сврстана у елитне јединице наше армије. Ишло се брзо, без одмора. На зборном месту чекао је штаб дивизије и 5. козарачка бригада. Усиљеним маршом већ сутрадан бригада је стигла до реке Босне. Требало је код Врандука да се јединице 11. дивизије пребаце на другу обалу. Како је штаб дивизије

био обавештен, 6. личка дивизија имала је задатак да обезбеди 11. крајишкој дивизији прелаз преко реке. Кад је јединица дошла до реке, нигде није било Личана. Заправо, једна чета са комесаром бригаде нашла се на нашој обали. Немци су Личанима пресекли пут и потпуно затворили прелаз. На жалост река се без мостова није могла прећи. Била је дубока и студена, с пуно вирова и бездана. Штаб дивизије се нашао у тешкој ситуацији. Тридесети је јул, дивизија је истурила неке јединице да би ипак још покушала и испитала могућност пребацивања преко реке. Чула се пучшава. Није била јака, али је упозоравала. Дашу дивизију прате Немци. Авиони извиђају. У ствари дивизија „Принц Еуген“ је пратила 6. личку дивизију која је већ прешла у источну Босну и када се 11. дивизија изненада појавила, нашла се очи у очи са том комплетном немачком дивизијом. Јединице 11. дивизије су долазиле до реке, али нису је могле прећи. Очевидно је да се морао тражити други излаз, да се морало покушати прећи реку на другом месту, где је плића и где су маши брзаци.

Нешто се у планини проломи. То су грувале топовске гранате. Било је 9 сати ујутро. Све се засветлило. Осетио се мирис смоле. Горела је шума. Ко се то бије? Ко то тако страшно води борбу? Ко виче, ко наступа, шта се то збива у тој пустој планини? Убрзо је постало све јасно: у ноћи је немачка дивизија „Принц Еуген“ опколила јединице 11. дивизије између Машаче и Врандука, у долини реке Босне, у намери да јој осујети прелазак преко реке. Крајишка дивизија је опкољена на веома широком простору. Чуо се прасак ручних бомби. Пушке као да су умукле. Стравично. Узалуд је покушај да се утврди где су партизани, а где Немци. Очевидно је да су се измешали. Немци и Козарчани су ко зна већ колико пута у овоме рату били у сличној ситуацији. И досад су ови јунаци улазили у жестоке битке, али је ова јулска битка у долини реке Босне сигурно једна од најжешћих борби ове јединице. Партизанске и немачке јединице су се измешале. Већ се није разазнавало ко је ко. Ту се није смело пучати. Бомбе се не употребљавају, јер би се побили сопствени војници. Једина могућност су рваше и употреба ножа. На жалост, партизани нису имали бајонета и ножева, а и снага им је понестајала. Немци су, напротив, били снажни, једри, имали кондиције. Сем тога, имали су и ножева и бајонета, а и друга средства која су потребна за овакве обрачуне. У тај кркљанац је улетео и штаб 5. козарачке бригаде. Маша Ибрахипашић (погинуо је на Авали октобра 1944, проглашен је за народног хероја), комесар бригаде ухватио се у коштац са много старијим и физички куд и камо јачим

немачким војником. Узалуд је покушавао да га обори. У том рвању са снажним Немцем — причао нам је касније Маша — снага ме издала што од напора, што од страха. Пред очима ми је све титрало. Срећом, имао сам јаке зубе. Шчепао сам Немца за гркљан и . . . готово. У тој борби је погинуо командант 5. козарачке бригаде познати јунак и народни херој Раде Кондић.

После четворочасовне борбе целом дужином фронта завладао је мир. Машача се пушила. Горела је шума. Магла се дигла са реке. Извлачени су мртви и рашени другови. Било их је много, нарочито рањеника, и то тежих. Многи борци су остали без руку, ногу, очију. Призор на бојишту био је језив. — Мртав кош, просута муниција, тежак рашеник, мртав Немац, изваљена буква, крв по трави и лишћу, овде капа, онде ципела.

Резултат те страшне битке је био: убијено 250 непријатељских војника, али и партизанске снаге су претрпеле осетне губитке. Само 5. козарачка бригада је изгубила 26 бораца, 81 је рашен, а 49 nestало. У 12. бригади је било наше губитака: 3 погинула, 13 рањених и 2 nestала. Губици у оружју и комори су били знатни. Дванаеста крајишка бригада је утрошила 25.000 метака, остала без три пушкомитраљеца, 10 коња и 6 војничких казана. Губици 5. бригаде су били још тежи.

Сада дивизији ништа друго није преостајало, већ да се пронађе погодније место за прелазак реке Босне. У ноћи између 7. и 8. августа цела 11. крајишка дивизија је кренула ка реци Босни. Прешла ју је без напора и практично закорачила у источну Босну. У току марша преко Требаве сукобила се са четницима попа Сава Божића. Убијено је 3 четника, а 15 је рашено.

Прва половина августа 1944. године прошла је у непрекидним маршевима, али не и већим и озбиљнијим сукобима са непријатељским снагама. Оморина је. Свакодневно пешачеше исцрпљује борце. У селу Бановићима 16. августа 12. крајишка бригада је водила тешку борбу са једним усташким батаљоном.

Било је то око подне. Главнина непријатељских снага се била устремила на бригаду. Тукли су бригаду из свих оруђа. У тој борби 3. батаљон ове бригаде је убио 77 непријатељских војника, а 27 ранио. Губици батаљона су били 6 погинулих и 10 рашених бораца . . .

Бригада се кретала према Кошух-планини, споро, готово мирила. Даљи правац јој је био Олово, Милан-планина, Вла-

сеница. Пролазила је кроз потпуно опустошена и празна села. Двадесет четвртот августа бригада је стигла у Бирче. Ту је обавештена да су непријатељске снаге напустиле Власеницу. Тридесетак пута је овај градић у источној Босни у рату мењао господара. Тридесет и први господар је била 12. крајишка бригада. Тридесетог августа бригада је водила тешку борбу са Немцима и усташама на сектору Грабовице. У тој борби је погинуло 65 непријатељских војника, 95 је рашено. Бригада је имала 4 борца погинула, а 6 рашених. У Власеници се бригада није дуго задржала. Заправо, непријатељска „ханцар“ дивизија је продрла од Хан-Пијеска и упутила се у овај град. Немци су продрли у касабу и бригада се морала повући ка Милићима и Шеховићима. Тридесет првог августа 1944. године једна непријатељска бојна, потпомогнута Немцима, напала је бригаду и потиснула је у правцу Милан-планине. Бригада је извршила противнапад. У тим борбама су 33 непријатељска војника избачена из строја.

После неколико дана борби на том сектору бригада се пребацила на Мајевицу. Ту је поново водила борбу са „ханцар“ дивизијом која је по правилу непрекидно пратила бригаду по источној Босни.

Бригада је добила задатак да све тешке рањенике пренесе у Симин Хан, одакле ће бити отпремљени у Бари, у Италију. Растанак са друговима је веома тешко пао бригади. Мада су се радовали што ће напоскон ти напаћени људи моћи да се сместе у чисте кревете и да живе уредним животом, ипак је растанак био и тежак и тужан. Рањеници су молили, преклињали да их бригада носи са собом. Неки нису имали руке, неки ноге, а код неких је наступила гангрена. На растанку су многима потекле сузе низ бледо, испијено лице. Те другове смо носили преко шума, планина. Спавали су на пољанама, на камену, у лишћу испод букових и јелових грана. Ништа од онога што је болесном и рашеном човеку било потребно ти младићи и девојке нису имали. Једино што су имали била је пажња другова и борба здравих, често на живот и смрт. да рањен и немоћан друг не падне непријатељу У РУке.

Мада је отишао само део тешких рањеника, јединица се ипак била растеретила, а самим тим постала и покретљивија. То је био први пут од када је формирана бригада да неко други преузме бригу о шеним рашеним борцима. То је за бригаду много значило; тиме јој је, с обзиром на ситуацију и услове, била пружена драгоцену помоћ.

Дванаеста крајишка бригада у саставу своје 11. дивизије је кренула према Дрини. Сада је већ готово сваком борцу било јасно да иде у Србију. Очигледно, бригада се радовала том задатку.

Ноћ је била тиха и мирна. Стаза којом се ишло стрма је и уска. Само захваљујући обазривости старешина и непрекидном упозоравању које стиже од команди чета и батаљона борци се не сунавраћају у провалије. Што се бригада више приближавала Дрини села су им изгледала све пунија и живља. Били су гладни, а штаб бригаде је издао наређење да ниједан борац не сме схватити у куће, тражити храну и слично без знаша команди чета и батаљона.

Борци су на ревере блуза ставили цвеће, како би што свечаније изгледао шихов улазак у Србију. Дан је био ведар, сунчан и јако топао. Сунце је златило Дрину. Негде у даљини видела се планина Цер. Нестрпљиво се очекивао улазак у Србију. У ноћи између 16. и 17. септембра 1944. године 12. крајишка бригада је загазила у реку. Дрина је била студена, плаха, махнита, као подивљала. Пуна је била брзака, што уморним и исцрпљеним борцима није било пријатно. Вода је борце заносила, али срећом никог није однела у своје вирове и бездани.

На другој обали ватра. — Значи, тамо је мирно. Пета козарачка бригада је прешла реку. Журили су се борци 12. бригаде. Били су мокри, блатшави, спотицали су се по јутарној росној трави. Дошли су до првих кућа. Појавило се и сунце и све као да их је позлатило. Људи, жене, деца, све је из кућа излазило да поздрави Крајишнике, да поздрави Козарчане. Први утисак је одушевио борце 12. крајишке бригаде. Србија их је оберучке прихватила. И стварно, тај сусрет је био величанствен.

Борци бригаде су маршевали цео дан. Понека је чарка вођена са Недићевим жандармима и то је тога дана било све. Марш се продужио и ноћу. Тек у освит зоре бригада је стигла у село Планине. Имао се утисак да су се сељаци нешто свечаније обукли. Старији сељаци траже команданте и командире, а један бркајлија у поодмаклим годинама носи флашу са ракијом да наздрави срећно виђеше: „Срећно виђеше, ратници. Верујте" — говори чича — „често смо пута стајали поред ових наших плотова, пели се на оближња брда и са страхом слушали тутшаву топова негде тамо далеко преко Дрине. Рачунали смо и толковали у овим нашим главама: докле год се чује борба — живи сте — а то значи да ћете нам до-

нети и слободу. Четници, траг им се издајнички затро. Сваку ноћ смо живели у неизвесности. Мрак је многе прогутао . . ."

Пристизали су последњи делови бригаде. На зачељу је ишла болница. Мада се бригада у источној Босни ослободила великог броја рањеника, на путу их је до Србије добила нових и лакших и тежих. Кад стигоше рањеници све ућута. Ућута цело село. Стравично су деловали ти млади људи без руку, ногу и очију. Сељаци им обазриво прилазе. Старци скидају капе. Један рањеник, млад борац из околине Дрвара, коме су лекари морали одсећи ногу прекида ту чудну тишину: — Је ли ово Србија, земља наша? Подигните ме другови да видим земљу и људе. — Србију драга, твоји су синови за Босну гинули! Сећам се, не замерите, како су босанске мајке као ово ви данас 1942. године дочекивале ваше рањене и преморене синове. И оне су тада биле, овако као и ви сада, умукле . . .

. . . Сеоска девојка храни рањеног борца, који је без десне руке и леве шаке. Он је халапљиво јео. Девојка је ситнила сир и хлеб и кришом га посматрала. Ветар се поигравао са празним десним рукавом борчеве блузе, а из левог је вирио остатак руке, без шаке. Девојка дубоко уздахну, па потом заплака и побеже. Једна постарија жена такође храни тешког рањеника. Њему је лева рука одсечена, а десна је у гипсу. Милује га и непрекидно плаче: И мени је дете у 2. пролетерској бригади. Био је млад. Сад је већ момак, као ово ти.

Рањенику без ока и леве руке обраћа се постарија жена: Имаш ли деце, браће, мајку, оца, сестара? — Сви су ми изгинули — одговара борац. Можда си чула за планину Грмеч. Тамо су видели мог мртвог оца. И мајка је у офанзиви настрадала. Моја два брата су погинула 1943. године на Санском мосту. Сестрица, дете, излорело је у кући коју су зимус усташе запалиле . . .

. . . Дванаеста бригада је наставила марш. Десетак младих из овог села ступило је у шене редове.

Осамнаестог септембра 5. козарачка бригада која је била заједно са 12. крајишком бригадом у саставу 11. дивизије заузела је Крупаш. Четврта група јуришних „корпуса" Драже Михаиловића уз помоћ делова Недићеве страже напала је 5. бригаду у Крупшу са 2.000 четника и бригада се морала повући према Столицама. Тада су четници напустили Крупаш. Дванаеста бригада требало је да уђе у град. И у први сумрак кренула је према Крупњу. Негде у зору 20. септембра са свих страна на бригаду се сручила палба. Срећом, командант Вученовић се брзо снашао, издао наређеше и борци ове

бригаде су ступили у противнапад. Одлучност команданта Вученовића подсетила је борце на свог старог команданта Петра Међаву за кога смо на жалост касније чули да је погинуо.

Миле Вученовић је такође веома храбар, одлучан и вешт командант. Када се дан забелио, све је било јасно. Бригада је упала у четничку заседу. Заробљена је група четника. Били су зарасли у масне, прљаве браде, очи су им биле крваве, косе дуге и неочешљане. Неки поскидаше кокарде направљене од плеханих порција и стадоше да их газе и плују. Приличан број тих „јунака“ почео је да плаче. Многи моле и преклишу да им поштедимо животе. На крају, после дугог већаша само је један официр убијен. Иначе у тој борби је ногинуло 20 четника.

Поново се бригада кретала стрмим косама. Приближавала се Крупшу. Већ су се и кровови назирали. Када је бригада стигла у тај веома леп србијански градић, било је већ подне. Све што је могло, изашло је у сусрет бригади. Мајке су држале децу у наручја, људи су поскидали капе, а неке су жене посипале жито на пут куда ће борци проћи. Трагови рата још од 1941. овде су очевидни. Црнеле су се нагореле куће, које по свој прилици нико није имао могућности ни времена да обнавља. У граду је било весеља, песме, клицаша слободи, Партији и Титу.

Бригада је и даље у покрету. На том дугом маршу кроз Србију 12. крајишка бригада је добијала веома тешке и сложене политичке задатке. Требало је рушити стару власт и помоћи комунистима на терену да формирају нове, народне одборе, спроведу добровољну мобилизацију, формирају партизанске одреде, пусте у рад радионице за војне потребе, уз то да среде бригаду и припреме је за тешку битку која јој предстоји. Уз то требало је прогонити четнике и уништавати шихове јатаке. Четници у Поцерини и Мачви су за веома кратко време брзо разбијени. Бригада је све више бројно јачала.

Започела је велика битка за Београд

Почетак је октобра 1944. године. Кише, блато, а и први хладни дани. Према плану офанзивних дејстава 12. корпуса, 12. крајишка бригада имала је задатак да нападне непријатељско упориште у Баричу, а када га ликвидира, да поруши комуникацију Обреновац — Београд, а потом да ослободи Умку. Десетог октобра бригада је напала фабрику и школу у Баричу у којима је било око 600 недићеваца, љотићеваца

и Немаца. Била је то тешка борба. Непријатељ је изгубио 30 војника, а 40 је рањено. Барич није заузет. Морало се ићи даље.

Све се више ближио Београду и сваком борцу је постало јасно да ће бригада учествовати у ослобођењу главног града Југославије.

Од Дрине до прилаза Београду више од 150 нових бораца је дошло у бригаду. Четника као организоване војничке снаге у западној Србији већ није било.

... Требало је ослободити Београд. Обавештени смо да јединице Црвене армије напредују кроз источну Србију. Идући према Београду за сваки педаљ земље и 12. и остале бригаде морале су се жестоко тући. Непријатељ се борио за свако брдо, за свако село, за сваку комуникацију, за свако упориште.

Дванаеста крајишка бригада која је била у саставу XII корпуса НОВЈ, тих октобарских дана 1944. је била најближе главном граду.

Ноћ је. Та ноћ се по много чему разликовала од претходних ратних. Некакво пријатно осећање прожимало је сваког борца.

Битка за ослобођење Београда, главног града Југославије, започела је. Штектали су митраљези, грувала брдска артиљерија. Борба за Жарково. На правцу главног удара је 5. козарачка бригада. Може се рећи да је у Жаркову непријатељ водио једну од главних битака, на прилазу граду. Козарчани су се храбро борили. Заробљени су и први непријатељски војници. Петнаестог октобра 1944. године 12. бригада је водила тешке борбе за ослобођење Бановог брда и Чукарице.

Дан је био мутан. Киша је лила као из кабла. Била се битка за сваку улицу, за сваку кућу. Тутшало је на све стране. Свуда је по нешто горело, стицао се утисак као да и громови парају и небо и земљу над Београдом. Немци су били упорни. Испред јединица бригаде пуцала су стакла, рушиле су се куће, земља је подрхтавала. Борци су се пели на кровове кућа, на дрвећа, свуда где би могли прецизније убијати Немце. На Бановом брду Немци су посели најтврђе зграде. Све положаје и сва јака утврђења Козарчани су заузели искључиво на јурише, крчећи пут бомбама. Блокирани су били Немци у утврђеним зградама.

Посебне су тешкоће изазивали грађани: час су улазили у куће, час излазили из ших или без потребе прелазили улице.

Са Бежанијске косе јединице 11. дивизије, те храбре крајишнике, тукла је брдска артиљерија и наносила им

озбиљне губитке. Преносили су рањенике. Крв је цурила на свакој страни. И млађе и старије Београђанке су превијале рањенике. Чак су и деца била у акцији: прикупљала муницију. Једног дечака пресече рафал немачког митраљеза. На Чукарици су опкољени Немци. Пред ноћ јединице 11. дивизије су ослободиле Баново брдо. Заплењено је 6 противавионских далекометних топова и неколико вагона артиљеријске муниције. Убијено је и заробљено више од 200 непријатељских војника. Шеснаестог октобра стигло је обавештење да су јединице 12. корпуса заузеле Кошутњак, Макиш, Баново брдо и да продиру према Железничкој станици. Ситуација у Београду тог ратног дана је била следећа: заузети су Дедише и Славија. Извесне непријатељске снаге се још држе на Чукарици, Железничкој станици и Савском пристаништу...

Дванаеста крајишка бригада се одмарала у Жаркову када је курир штаба дивизије донео наредбу у којој је писало: — Непријатељ са незнатним снагама надире од правца Младеновца за Београд да помогне београдски гарнизон. Стога се непријатељ у Београду још држи очекујући помоћ. Задатак јединица, писало је даље у наређењу: спречити по сваку цену продор непријатеља од правца Младеновца за Београд.

... Када се бригада одмакла од Београда, тек тада је могла сагледати каква се тешка битка бије за град. Све је кључало као у котлу. Најжешће борбе су се водиле око Теразија, Калемегдана и даље према Савском мосту. Целу ноћ бригада је путовала без одмора. Добили смо и другу поруку: — Две немачке дивизије од 12.000 војника и 400 возила под притиском Црвене армије настоје и покушавају да се по сваку цену пробију од правца Гроцке, уз Дунав, преко Ритопека и Винче за Београд. Борбе се воде на сектору Заклопача — Велики и Мали Мокри Луг — Липовац. Читава 11. дивизија задржаће се на сектору Авале и по сваку цену спречити продор непријатеља. Дванаеста бригада ће се поставити на просторији Зуце, оријентишући своје снаге у правцу Лештана.

Пре него што је бригада запосела добивени положај, јаке непријатељске снаге су кренуле из села Болеча и Лештана према Авали, вероватно у намери да запоседну Авалу, шен врх и пресеку комуникацију Раља — Београд и Рипаш — Београд и да се по свој прилици у том правцу пробију и извуку, јер су били блокирани у Заклопачи, Ритопеку и Болечу. Јаке непријатељске снаге су јуришале у свим правцима, тако да се 12. крајишка бригада нашла у средишту

жестоких окршаја. Знајући колико је у тој борби било важно задржати Авалу, бригада је хитала врху планине. Командант Вученовић је наредио: по сваку цену не дозволити Немцима да поседну врх Авале и што пре избити на Авалу. Осамнаестог октобра у зору бригада је избила на врх планине. Београд је био под маглом. Као да су се испод бригаде таласали морски валови. Да се понекад не чује пуцаш и да понешто не кресне и не засветли, човек би помислио да је престала битка за Београд. Студено је. Борци су покисли, уморни и љути као осе. Наједанпут се отвори страшна ватра. Командант је наредио: штаб бригаде и штабови батаљона у прве редове, у стрељачки строј.

У бележници сам записао поруку штаба 11. дивизије: „По сваку цену сачувати положаје, дивимо се вашој храбрости ...” — „Преко нас живих бораца 12. бригаде Немци неће стићи до врха Авале” — упутио је поруку штаба бригаде командант Миле Вученовић и додао: — „Чврсто држимо положаје. Доста другова нам је погинуло и рањено, а имамо доста и живих, који неће дати Немцима да заузму планину.”

Немци нису успели да продру на врх Авале. Напротив, касно увече почели су стрмоглаво бежати падинама Авале, а за њима су се отиснуле све јединице 11. крајишке дивизије. Борци нису осећали глад и умор; имали су само једну једину жељу — побити и уништити Немце. Разбијени Немци су бежали преко Рипша, Баћевца и даље према Обреновцу и Шапцу. Бацали су кофере, пушке, револвере, блузе, чак и ципеле. Убијани су по јаругама, шашама, кућиштима и шталама Рипша, Пиносаве, Сремчице, Умке, све до Саве.

У бици на сектору Авале 12. крајишка бригада је убила 491 непријатељског војника, 139 ранила и 438 заробила. Губици бригаде су били 21 погинуо, 29 рањених и 2 борца нестала. Заплешено је 316 пушака, 40 пушкомитраљеза, 31 стројница, 60 пиштоља, 50 мина за ручни бацач, 150 пари одела, 150 пари ципела, 165 јахаћих и товарних коша и 16 мазги. Била је то једна од најзначајнијих и најуспешнијих борби 12. крајишке бригаде. Тешко је рећи који је борац био најхрабрији, који штаб батаљона или која је команда чете најбоља, јер сви су они чинили јединствену целину и сви су се храбро борили за слободу Београда. Због тога је штаб 11. дивизије предложио штабу 12. корпуса да се 12. и 5. козарачка бригада посебно похвале.

Док је 12. бригада са осталим јединицама 11. дивизије уништавала и разбијала немачке снаге у подножју Авале, па све до Умке и обале Саве, дотле су остале јединице ослобађале и окончаваале последњу битку за Београд. Двадесетог

октобра 1944. године Београд је ослобођен. Слобода је дошла и на шегове улице и у шегове куће и паркове.

Учешће у ослобођешу Београда за 12. крајишку бригаду било је највеће признаше. Сви батаљони, све чете и сваки борац уложили су сав свој труд и енергију да би часно извршили постављене задатке.

Последњи окршаји бригаде

Бригада је даље кренула за Срем. Практично није имала ни часка предаха, ни трунке одмора. Народноослободилачки рат је требало окончати, Немце уништити и истерати из земље. Бригада се приближавала Савском мосту. На мосту су били свежи трагови борби — неколико погинулих Немаца, испретурана кола, побацане фишеклије, пушке, војничка одећа и обућа, ручне бомбе, кофери. Очевидно је, окупатору се журило. Немци се свуда утврђују. То значи да ће се сваки део наше земље морати крвљу залити. Рањена звер је најопаснија. Немци су се повукли из Земуна. Јединице НОБ наступају према Срему. Као у инат киша је непрекидно лила. Једва су се ноге извлачиле из масне земље. Пролазила је бригада кроз прва сремска села и прве салаше. Дошла је до села Јарка. Овде су Немци све тврђе куће, међу којима и сеоску школу и цркву, претворили у упориште и бункере. Около кућа је равница. Одабрано је 5 најхрабријих бомбаша да ликвидирају ова упоришта. На њих су Немци осули ватру. Једнога бомбаша су ранили; до шега је било тешко доћи. Митраљези су све около косили. Тек у петом узастопном јуришу немачко упориште у Јарку је ликвидирано. Погинуло је десетак Немаца. Остали су се повукли. Три су борца бригаде погинула, а 7 је рашено. Рањени бомбаш је умро.

. . . Бригада је добила задатак да учествује у ослобођењу Сремске Митровице. У граду су се налазиле јаке немачке снаге. Ноћ је била све мрачнија. Као да су се и облаци спојили са овом непрегледном равницом. Од ветра који непрекидно дува, готово се ништа није чуло. Сава надошла, излила се из свог корита и прети да поплави већу површину.

Бригада је већ у предграђу Сремске Митровице. Тишина је. Ништа се није чуло. Учини се као да су Немци напустили град. Био је то 1. новембар 1944. године. Курири су обавештавали да су јединице већ продрле у град. Један батаљон Козарчана је упао у немачку заседу и прети му опасност тоталног уништеша.

— Батаљону 5. бригаде треба помоћи и по сваку цену га извући. Штаб бригаде је издао наређеше своме 2. бата-

љону који је и сам претрпео озбиљне губитке. Јединице батаљона су успеле да се споје са Козарчанима, да направе мостобран и да му омогуће да се извуче из обруча.

Те ноћи и тог јутра из 12. крајишке бригаде у борби за Сремску Митровицу погинуло је 15 бораца, а преко 40 их је било рашено.- Био је то тежак ударац за бригаду, утолико тежи што су махом гинули најхрабрији борци и руководећи кадар. Погинуо је и један од најхрабријих команданата у 12. бригади, командант 4. батаљона Ђоко Башац.

— Све док се и последњи наш друг не извуче из обруча нема одступања — наредио је овај храбри командант борцима свога батаљона. У току борбе под куршумима непријатељских метака обилазио је чете, водове, храбрио другове и поучавао их како да се без заклона најбоље заштите у незаштићеној равници. Када се већ рачунало да је батаљон извршио свој задатак, непријатељска артиљеријска граната је пала на место где се налазио друг Башац. Око шега су били курири, Попрскала их је крв шиховог команданта и земља их је затрпала. Када су се прибрали и дошли к себи, видели су раскомадано тело свога команданта. У руци, још свеже крвавој, држао је револвер. Низ чело му је текла крв, сливала се низ браду и ту се згушавала. Командант Ђоко Бањац је био родом из Подгрмеча, из Санице, места које је дало изузетно много бораца и руководиоца у нашој НОБ. Тај неустрашви борац и ту ноћ је био тамо где је било најтеже. Био је весок, леп, изузетно благ и присан и веома мио човек. Он је био један од оних наших команданата који су командовали зато што је неко морао командовати, који су сматрали да има још пуно и добрих и храбрих и вештих бораца. Сматрао је да су сви успеси шегове јединице резултат борбености, храбрости и вештине свих шегових бораца. „Моји јунаци“ — како је то знао често да каже — „лавовски су се борили и зато смо однели победу . . .“ Имао је 25 година када је погинуо. Три године је ишао из борбе у борбу. Батаљон и бригада су му одали последњу почаст. Сахрањен је недалеко од Сремске Митровице.

Напад на Сремску Митровицу није успео. Бригада је смештена по салашима, нешто подаље од Сремске Митровице. Неколико следећих дана прошло је без борби, што је бригади добро дошло да се одмори и да среди сташе у јединицама. Тих дана војвођанске јединице су ослободиле Руму. Дванаеста бригада је добила задатак да се десетак дана одмори у томе граду. У Руми се реорганизовала. Из штаба бригаде отишао је Мирко Вранић, заменик комесара и постављен је за заменика комесара 11. дивизије. Постављање Вранића

за партијског руководиоца дивизије било је велико признање и њему и нашој бригади.

Шестог новембра 1944. године добио сам писмо од штаба дивизије да предам дужност и јавим се Врховном штабу у Београд. Морам признати веома тешко ми је пала одлука да одем из ове изванредне јединице са којом сам годину дана делио и добро и зло.

Живот у рововима на сремској равници и фронтално ратоваше на чистом терену, у склопу којег садејствују веће јединице, тражиле су од сваког борца и старешине да се прилагоди и буде умешан и сналажљив у борби. То је тражило и потребно знање и вештину ратоваша. Пошто борци 12. бригаде нису били у потребној мери оспособљени за такав начин ратоваша, бригада је претрпела неупоредиво веће губитке него ли, пак, раније када је ратовала на сасвим други начин. Дванаеста крајишка бригада, као мање-више и све крајишке јединице, била је динамична, покретљива. За дан и ноћ је често преваљивала чак и по 30 километара. А сада, на сремском фронту, данима и недељама стајала је на једном месту, у сремској равници, на којој је и најмаша неопрезност могла сваког борца стајати живота. У рововима и склоништима се развијао специфичан облик политичког и друштвено-забавног живота. У то време бригада је имала и могућности да дође и до добрих кшига. Редовно се читала штампа. У рововима и склоништима су били звучници. Борци су могли да слушају вести и музику. Срећом, били су добро утопљени. Свакодневно на фронт је стизала топла одећа и обућа.

— Све за фронт, све за победу, постала је стварност. У снабдевању бораца храном није било готово никаквих тешкоћа.

На сремском фронту рашен је Никица Милић, командант 3. батаљона. Остао је без ноге. Тај изванредни храбри и вешти командант често је био носилац успеха свог батаљона, а и целе бригаде. Његово избацивање из строја бригаде тих дана био је велики губитак.

У окршају код БЈида погинуо је заменик комесара чете 4. батаљона Филип Прља. Тај младић је као ђак шестог разреда гимназије напустио школску клупу на Цетишу и попут многих својих вршњака отишао у борбу. Обрео се у 12. крајишкој бригади коју је заволео као своју. На жалост, на сремском фронту се угасио шегов млади живот.

Седамнаестог јануара 1945. године у селу Ловасу је погинуо још један изванредни борац бригаде, командант 1. батаљона Маринко Аврамовић, браварски радник из околине Гламоча, који је четири пута рашаван. Маринко је био један од најдоследнијих ученика школе Петра Мећаве: брз, одлу-

чан, жустар, храбар и вешт војник. Почео је ратовати од првог дана устанка у Босни. Био је командир чете у 4. крајишкој бригади, а у 12. крајишку бригаду је дошао са незаљеченом раном. Заволео је бригаду, а команданта Мећаву посебно.

У борбама око Шида и Товарника 12. бригада је претрпела осетне губитке.

Дванаестог априла 1945. године, после готово тромесечног живота у рововима, јединице I армије су прешле у офанзиву. Бригада се тада, рекло би се, препородила. Ослобађано је место за местом: Ловас, Товарник, Вуковар, Жупања . . .

Тринаестог априла су јединице I армије ослободиле Винковце. Са ослобођењем Винковаца и Жупаше сремска операција је практично била завршена.

Дванаеста крајишка бригада добила је задатак да са северозапада изврши обухват Славонског Брода. Немцима је било много стало до тога да задрже овај град, јер би вероватно тиме омогућили својим јединицама да се лакше повлаче на запад. Четири дана се водила изузетно тешка борба.

Дванаесту крајишку бригаду је напад на Славонски Брод веома много коштао: између осталих погинуо је и комесар бригаде Лука Цветићанин. Лука је почео ратовати у Подгрмечу, а потом је био у 6. крајишкој бригади. Четврту офанзиву је прогурао као рањеник. У Јајцу је при ЦК КПЈ завршио политички курс, да би касније дошао у полит. одјел 11. крајишке дивизије. Изванредним залагањем и радом мно-10 је помогао омладинцима дивизије у њиховом политичком образовању. Погинуо је 18. априла 1945. године код Славонског Брода, скоро пред сам завршетак ратних операција. Отишао је у обилазак 2. батаљона који је водио тешку борбу. Сматрао је да и он мора тамо да буде. Није стигао до батаљона. На путу је тешко рашен. Мада је рана била смртоносна, држао се изузетно храбро. Издахнуо је, а на лицу му се читао понос и чврста вера у своју бригаду и борбу.

У пробоју сремског фронта и у операцијама које су вођене до 25. априла из строја 12. бригаде избачено је више од 150 бораца. Нарочито је страдао старешински кадар.

Крајем априла и почетком маја нагло је почео да попушта отпор непријатеља на савезничким фронтима. Међутим, на нашем фронту у Југославији Немци су и даље, упркос томе што им је стигло наређење о капитулацији, давали жилав отпор. Форсирано су се повлачили према северозападним границама наше земље.

Осмог маја јединице II армије су ушле у Загреб. Дванаеста крајишка бригада је, заједно са другим нашим јединицама, наступала према Цељу, Дравограду и Целовцу, крај-

њим тачкама на северозападним границама наше земље. И иошто је Загреб ослобођен и пошто је ступила на снагу одредба о безусловној капитулацији Немачке, према којој су непријатељства требало да престану 8. маја у 23 часа (по средшеевропском времену), немачко-квислиншке снаге су се и даље бориле и у исто време бежале из наше земље. То је трајало све до 15. маја 1945. године.

На путу за Цеље борци 12. бригаде упознати су са саопштешем Врховног команданта Југословенске армије Јосипа Броза Тита: — „Ви сте часно извршили свој дуг према својој домовини. Ваша бесмртна дјела вјечито ће живјети у срцима наших народа и њихових будућих покољења. Погтришта славних битака на Сутјесци, Зеленгори, Козари, Неретви итд. остаће вјечити споменик на ваш хероизам и хероизам ваших палих другова. Дошао је празник и на наше улице. Синуо је велики дан, дан мира и слободе.”

Дванаеста крајишка брига је избила на границе наше земље. Било је то тачно 15. маја 1945. године. Рат је коначно и за шу био завршен. Дванаеста крајишка бригада је од Дриниће код Петровца (западна Босна), тј. од 20. фебруара 1943. године па до Целовца у Словенији 15. маја 1945. године превалила ратни пут дуг око 6.000 километара. На том путу је ратовала 813 дана. Њени борци су убили или ранили и заробили око 4.000 окупаторских војника, официра и њихових слугу. Из бригаде је погинуло око 400 бораца и старешина и више од 500 је рањено. За све време ратовања окосница ове бригаде су били Крајишници — Козарчани, мада су се у њене редове сливали борци мање-више припадници свих народа и народности Југославије. То јој је, поред осталог, давало и специфичан карактер. У шој се неговало братство и јединство наших народа. У 12. бригади се борило више од 2.500 бораца. Она је часно извршила своју историјску улогу.

Милутин ВУЈОВИЋ

СА 12. КРАЈИШКОМ НОУ БРИГАДОМ ОД ДРИНИЋА ДО ЦЕНТРАЛНЕ БОСНЕ

У рејону с. Дринића недалеко од Босанског Петровца, у другој половини фебруара 1943. поред нашег 3. батаљона 5. бригаде, прикупило се доста бораца из других крајишких јединица, међу којима је било комплетних десетина, водова, па чак и чета. Штаб 4. крајишке дивизије који се такође нашао на овом сектору, одредио је 3. батаљон као прихватну јединицу за све ове борце и јединице. Ту се нашло неколико стотина бораца, што је прелазило снагу једног батаљона.

Одлучено је да се од прикупљених бораца формира више чета, а пошто се ту нашло око 700—800, па и више бораца, родила се и идеја о формирању бригаде. На партијском састанку 19. фебруара 1943. године, на коме је био и комесар 4. крајишке дивизије Миленко Кушић, заузето је становиште да се формира полубригада са званичним називом: 12. крајишка народноослободилачка ударна полубригада.

Штаб бригаде сачишавали су: Петар Мећава командант и Јоцо Марјановић комесар, ранији командант и комесар 3. батаљона 5. крајишке козарске бригаде.

Формирана су два батаљона. Командант 1. батаљона постао је Милан Егић, ранији замјеник политичког комесара 3. батаљона, а командант 2. батаљона Бранко Вигшевић, раније командир чете у 3. батаљону.

У току 19. и 20. фебруара било је организационо сређиваше, сврставаше по четатама, одређиваше команди чета и батаљона.* Тада сам у дневник записао: „20. фебруара до-

„Језгро 12. КНОУ бригаде чинио је 3. батаљон 5. КНОУ козарске бригаде.

„Партијска организација у овој бригади је врло млада, а њену срж чини партијски кадар III. батаљона V. К.К. НОУ бригаде...

Дисциплина је доста добра. Руководиоци партијски су неискусни другови и не сналазе се лако у своме послу. Ћелије штабске не одржавају редовно састанке. Теоретска наобразба чланства је минимална. Расподјела рада је извршена по секторима. Рад по Скоју није се развио и омладински рад такођер.

вршено је формирање батаљона бригаде. Одржан партијски састанак у 3. чети 2. батаљона и строј ове чете.

Штаб бригаде преселио се у Козила.

Први батаљон је затварао правац Бравски Вагањак — Дринић, а 2. батаљон је затварао правац према Бунаревима.

Двадесет другог фебруара 1943. имали смо савјетовање политичких комесара батаљона у штабу бригаде. Ту је био и штаб 4. крајишке дивизије. Поред осталог, говорило се о прослави 25.-тогодишнице Црвене армије која је ускоро одржана. На тој прослави говорио је комесар бригаде Јоцо Марјановић. Одржана је у току ноћи пред постројеним борцима јер је офанзива још била у току. Инсталирали смо неко освјетљеше помоћу динамо-машине на ручни погон. Ову нараву заплијенили смо приликом недавног напада на једну њемачку јединицу из дивизије „Принц Еуген“.

Већ 23. фебруара имали смо сукоб са непријатељем. Том приликом погинуо је командир 2. чете 1. батаљона Мирко Драгић. Борбе са непријатељем, настављене су 24. и 25. фебруара. Јаче непријатељске снаге кретале су се од Босанског Петровца, а према њиховом распореду и борбама оцијенили смо да правац надирања иде цестом према Оштрељу и Дрвару, са тежњом да заузму Срнетицу која доминира овим тереном.

Ту ће доћи до жестоких борби са непријатељем који је употребио и тенкове. У овом окршају уништена су три тенка. У међувремену је стигло наређење од штаба дивизије да се повучемо према Срнетици. Овдје на Срнетици смо штитили ешалоне који су се повлачили са рашеницима.

Из тих дана сјећам се збјегова народа. Посматрао сам њихове ватре. Био сам у једном збјегу испод Срнетике. Ту сам се срео са Николом Котлом. Чак сам држао и говор народу који се овдје скривао. Била је веома тешка ситуација. Зима са високим снијегом, а народ слабо обучен и без хране. Налазио се у неким бајтама и настрешницама. Ватра се није смјела ложити због непријатељских авиона који су надлијетали.

Двадесет седмог фебруара послје подне одржано је савјетоваше у штабу 4. дивизије. Штаб дивизије заузео је становиште да се пробијамо у Грмеч како би се успоставио кон-

Политички рад је запостављен и не одржавају с редовно конференције са политичким комесарима. Културно-просвјетни рад је недовољан. Војна обука и будност су недовољне. Исхрана војске организована је преко интендантуре. Здравствено стање задовољава. Санитет је организован."

(Извод из Записника са састанка партијског комитета 12. крајишке НОУ дивизије одржаног 17. јуна 1943. године).

такт са осталим дијеловима дивизије са 2, 5. и 6. крајишком бригадом.

Ту на Срнетици записао сам у дневник: „25. фебруара 1943. године, наредбом штаба 1. босанског ударног корпуса формира се 12. крајишка народноослободилачка ударна бригада." Више није било оно „полубригада", већ ударна бригада. Одлуку о формирашу донијели су командант дивизије Шоша и комесар Миленко Кушић неколико дана прије и назвали је полубригадом, што је у наредби коју смо добили од штаба корпуса испуштено и тако озваничено формираше 12. крајишке НОУ бригаде.

На савјетовашу у штабу дивизије 27. фебруара дошло је до расправе око нашег покрета за Грмеч. Наиме, штаб 1. корпуса захтијевао је да наша новоформирана 12. крајишка бригада крене са штабом корпуса према Шатору као заштитница штаба корпуса. Командант дивизије Шоша био је против тога, сматрајући да треба да се пробијемо у Подгрмеч. Било је око тога жучне расправе између Шоше и штаба корпуса. Шоша и Кушић су били на становишту да је 12. бригада у саставу шихове дивизије и да под шиховом командом треба да крене у састав осталих снага дивизије у Подгрмеч.

Тако смо ноћу 28. фебруара извршили покрет из Срнетике преко Бунарева, Самара па преко цесте Петровац — Кључ и стигли у Завоље. Избили смо на дио Подгрмеча на релативно слободну територију. Овдје је дошло до оштре борбе 1. батаљона са непријатељем код Бунарева. У Завољу смо се задржали само један дан, а после смо кренули у Јелашиновце. У току преласка преко цесте Босански Петровац — Кључ примјетили смо да је непријатељ овим правцем поставио телефонску везу. Тада смо се Мећава и ја, уз помоћ телеграфиста, те везиста при штабу дивизије, успјели укључити у ову телефонску везу. Мећава је разговарао са неким непријатељским функционером у Кључу (мислим да су тамо биле усташке јединице). Речено је да се овамо налазе партизани, а затим смо пресјекли жицу.

У Јелашиновце смо стигли 1. марта 1943. Распоредили смо батаљоне. Први батаљон стационирао је у Јелашиновцима, док је 2. задржан у Завољу. Штаб бригаде био је у Јелашиновцима.

Негдје 3. марта дошло је у штабу дивизије до састанка штабова — 2, 6. и 12. бригаде. Штаба 5. бригаде није било, пошто се, тако смо сазнали, бригада по изласку из Грмеча упутила на подручје Козаре. Штаб 2. бригаде који је био у контакту са 5. крајишком, у току офанзиве је донио наређење нашем 3. батаљону да крене у састав своје бригаде.

Сада је слиједило изненађење када смо се појавили са два батаљона и пратећом четом, реорганизовани у 12. крајишку бригаду.

На овом сектору Подгрмеча брзо ћемо се опоравити и одморити. Задржаћемо се пет-шест дана, а затим ћемо кренути у Будељ и Смољан са друге стране Грмеча. Први батаљон биће у Будељу, а 2. у Стољану, док је штаб бригаде остао у Завољу. Послије ћемо поћи за нашим 1. батаљоном који је кренуо поново у Бравско и Дринић.

Пошто је непријатељ прошао овим подручјем, наша бригада ће у току марта дјеловати на сектору између Босанског Петровца и Дрвара и од Бравског Вагашца даље према Липама. У току марта успјећемо да потиснемо непријатељске јединице из Дрвара и Босанског Петровца. Тих дана сам записао у дневник и ово: „14. марта, 1. батаљон 12. крајишке бригаде упао у Дрвар, 15. марта батаљон се повукао из Дрвара, а 2. батаљон заузео је Бос. Петровац." Ми ћемо тада из Крње Јеле и Смољана сићи у Петровац и поново успоставити ослобођену територију каква је била прије почетка четврте офанзиве. Петровачка котлина била је ослобођена. Бригада се задржала на овом сектору и 11. марта стигли смо у Крњу Јелу. Послије нам је јављено да ће овамо наићи Шоша са штабом дивизије. Ево шта сам о томе записао. „12. марта 1943. године имали смо партијски састанак штапске партијске ћелије, а 13. марта 2. батаљон је већ упао у Бос. Петровац, док је 1. батаљон 14. марта ушао у Дрвар."

Из Крње Јеле стигли смо у Смољане 16. марта. Ту су нам стигли из Подгрмеча Шоша и Миленко Кушић. Дошли су да одрже савјетоваше.

Овдје смо први пут осјетили почетак тифуса. Дан раније јавили су ми да се разболио Коста Семиз, замјеник комесара батаљона. Косту сам познавао као веома храброг борца са Козаре који је био комесар једне чете у нашем 3. батаљону 5. крајишке бригаде. Отишао сам да га посјетим. Болничар ми је рекао да Коста бунца и да је под јаком температуром. Говорио је чак да жели да се убије, јер је недавно на једном партијском састанку нешто скрио.

Заинтересовало ме је то одакле се сада код Косте појавила жеља за самоубиством. Већ су му одузели пиштољ, па сам пошао да га обиђем. Баш некако у то вријеме из штаба дивизије су нам упутили као референта санитета бригаде Борку Пихлер. Она је рођена у Крајини, била шпански борац, а код нас ће бити референт санитета.

Када сам дошао код Косте Семиза затекао сам га у чудном стању. У међувремену наишли су Шоша и Миленко Кушић, па сам им испричао шта се десило са Костом. И они су

пошли да га погледају. Био се већ мало смирио. Имао је доста високу температуру. То нам је био први болесник са овако високом температуром.

Разговарали смо шта би то могло да буде, каква је то болест. Сви смо закључили да је то — „шпашолка“. Подсјећали смо се на први свјетски рат када је харала слична болест, нека врста грознице, која је у народу добила назив — шпашолка. Тада је Борка Пихлер погледала Косту и испод кошуље на тијелу примјетила пјеге рекавши — па то је пјегави тифус. Тада смо први пут сазнали за ову болест. Од тада (па и сада) живим у увјерешу да нам је непријатељ убацио вирус пјегавца. Будући да се у јеку четврте офанзиве концентрично, на низу мјеста, појавио тифус, стекао сам увјереше да нам је непријатељ то убацио. Износио сам ову своју претпоставку др Груји Жарковићу који је био руководилац санитета Главног штаба Хрватске, затим др Гојку Николишу, те Пеку Дапчевићу, који су сматрали да би то Баљало испитати. Пошао сам од овог случаја. Наша бригада ишла је кроз Јелашиновце, преко терена гдје је био непријатељ. Интересантно је то што се управо ту појавио тифус. Размишљао сам о томе како се није појавио прије годину дана када је овамо стигао Врховни штаб са главнином наших снага.

Сутрадан, 17. марта, последије савјетоваша у Смољану, на коме су били Шоша и Кушић, осјетило се да се и Кушић слабо осјећа. Дјеловао је малаксало и као да има температуру. Шоша се вратио у Подгрмеч, а Кушић, пошто се осјећао болесним, задржао се код нас. Захтијевао сам да остане док га болест не попусти, али је он настојао да се врати у штаб дивизије. Говорио је да ће за кратко вријеме из Смољана стићи у Подгрмеч, да је то близу, свега четири сата јахаша. Није га било могуће задржати, па је кренуо у штаб дивизије, иако је имао температуру. Нисам претпостављао да је и шега захватио тифус.

Наш 2. батаљон требало је да крене ка Липи према Би-хаћу. Ту смо извршили смотру бораца 1. и 2. батаљона на збору у Кршој Јели. Бригада је кренула према сектору Би-хаћа.

Двадесет трећег марта 1943. ишао сам на сахрану комесара дивизије Милинка Кушића. Јављено нам је да се у 4 часа изјутар убио. Био је у психичком растројству под дејством високе температуре која је дошла као последица обољеша од тифуса. Није дуго издржао. Осјетио је болест 19. марта, а 20. марта задржао се у штабу наше бригаде и 21. кренуо у штаб дивизије. Већ 23. марта извршио је самоубиство. Сахрашен је у Подгрмечу код Мајкић Јапре.

У међувремену дошло је до промјене положаја наших бригада. Наиме, у то вријеме 2. крајишка налазила се на сектору Босанског Новог и Босанске Крупе па је одлуком штаба дивизије наша 12. крајишка преузела ове положаје са своја два батаљона гдје је 2. крајишка држала четири батаљона. Наша бригада је 25, 26. и 27. марта маршовала. Стигли смо на положај на сектор Отока — Босански Нови, а 27. марта стигао је 2. батаљон у село Сувају. Штаб бригаде био је у Рујишкој у Тубићима. Наш 2. батаљон из Горших Петровића кренуо је на положаје према сектору Отока — Босанска Крупа.

Штаб бригаде се задржао у Тубићима од 28. до 31. марта. У то вријеме припремали смо напад на Босански Нови и Отоку, односно на жељезничку пругу Босански Нови — Отока. Код нас у Рујишку стигао је и Шоша командант дивизије. Обавјештајни официр у дивизији био је у то вријеме Смајо Ибрахимбеговић. Он је дошао на овај сектор да испита снаге непријатеља и прикупи обавјештеша. Касније смо извукли закључак да је оном што се десило у планираној акцији добрим дијелом допринио Смајо. Послије ће се установити да је Смајо био непријатељски агент. Он је имао задатак да припреми акцију на жељезничку пругу Босански Нови — Отока, односно на Отоку.

Међутим, 1. априла 1943. изјутра, непријатељ је кренуо са пет праваца на сектор наше бригаде.** Дошло је до же-

** О продору јаких непријатељских снага у Подгрмечу 1. априла 1943. године извјештава штаб 4. КНОУ дивизије:

„У Подгрмечу: 1 априла непријатељ (III Горски здруг) са неким гарнизонским снагама наступио је у више колона и обухватно на сектору Радића, Бушевића и Петровића. Снаге I батаљона XII бригаде водиле су одбрамбене борбе читав дан, док се је II батаљон пробијањем извлачио из обруча. Изгубљен је један тешки бацач, 4 тешка митраљеза и око 30 мртвих и рањених наших војника, као и брдски топ остављен по II бригади у Рујишкој. Са овом истом непријатељском групом воде се борбе још све до данас. 2 априла водио је III и IV батаљон VIII бригаде на Пученику и на Липнику (Бадњуша) одбрамбене борбе у којима су нанесени непријатељу губици око 40 мртвих и рањених војника. Наши губици су 3 рањена. Једну колону која је кретала са плачком из Рујишке према Рудицама тукао је I батаљон VI бригаде са бацачем и натјерао је у бјекство, оставивши нешто опљачкане стокe.

5 априла нанесени су губици непријатељској патроли која је из Јасеница ишла у село. Заробљен је један здруговац, ... док су још тројица рањена. Наведени здруговац није могао дати податке јер се у здругу налазио тек један дан као телеграфиста. Свака бојна здруга има радио-станицу (позивни знак РТ, раде на валу 240 м.).

Вођене су борбе 5 и 6 са мањим патролним дијеловима који су покушали да изађу на Горињу и Ћулумак. Напад у ноћи на ову бојну у Јасеници, 6 ов. мј., није успио ради страшнoг невремена које је

стоке борбе, најжешћа је била на положају 2. чете 2. батаљона на Осретку. Први батаљон је успио да се пробије према Пученику.

Овај напад на нашу бригаду извршен је у неколико праваца — из Босанског Новог, преко Новске планине, затим из Отоке и Босанске Крупе, те од Пученика. Тако смо се 1. и 2. априла нашли у веома тешкој ситуацији. Било је много жртава, нарочито на Осретку. Ту ће код Једне школе погинути добар број рашеника. Погинули су Вахид Маглајлић, Зора Ковачевић која је била замјеник комесара батаљона, и многи други. Имали смо и велики број рашених.

Баш ту на Осретку примјетио сам да је и командант бригаде захватио тифус. Осјетило се то у шеговој команди, затим приликом разговора са Вељом Стојнићем који се нашао овдје, када је Мећава предлагао да сакријемо минобацаче, расформирамо пратећу чету и сл. Успротивио сам се томе јер сам видио да је Мећава захваћен тифусом и узео сам команду над бригадом. Настојали смо да дођемо у везу са 2. батаљоном, али нисмо успјели, па смо се тог поподнева нас око 60 бораца и руководилаца пробили онако насумице према Босанској Крупи и стигли у Пученик, гдје смо нашли комплетан 1. батаљон бригаде са командантом Миланом Егићем.

Одавде ћемо у току ноћи извршити покрет за Бенаковац. То је био веома тежак покрет. Кретали смо се по блатшавом и расквашеном терену, а киша нас је стално пратила. Знам да смо на једном мјесту лутали дуго у круг, док нисмо осјетили да се крећемо по истој путаши. Избили смо испод Кекића главице гдје смо преноћили. Опет нас је ујутро непријатељ изненадио. Знам да смо на брзину излазили из кућа и да смо се ту сусрели са једним батаљоном 8. крајишке бригаде, да смо набрзину заузели положај и тукли се са усташама из састава црне легије.

Успјели смо да дознамо да се наш 2. батаљон пробио према Бенаковцу, одакле је дошао у састав бригаде у Српску Јасеницу.

онемогућило правилну везу између јединица. Имали смо једног рањеног и два нестала.

Истог дана дошли су до Киска (Каменграда) један тенк и једна борна кола са око 100 Нијемаца и домобрана. Јединице III батаљона VI бригаде успјеле су да натјерају поменућу групу у бјекство, заробивши 3 домобрана, 3 пушкомитраљеза, нешто пушака и побивши и ранивши око десетак непријатељских војника. Остатак је натјеран у бјекство и у ријеку Блију."

(Извод из Извјештаја штаба Четврте крајишке дивизије од 8. априла 1943. год. штабу Првог босанског НОУ корпуса о борбама на Козари и Подгумчу).

У Српској Јасеници смо 4. априла сређивали 2. батаљон, а истовремено водили борбе са непријатељем који је надирао. Борбе су биле доста напорне. Успјели смо да заробимо неколико војника, међу којима је био и један — „здруговац“. Иначе, било је више мртвих непријатељских војника.

Борбе 2. батаљона са непријатељем око Јасенице поново су дале снагу и борбени морал овом батаљону који је дан-два прије тога био у тешкој ситуацији и претрпио знатне губитке. Први батаљон се налазио на Кекића главици. Ускоро смо протјерали непријатељске снаге са овог сектора, па смо опет овладали тим тереном. Штаб бригаде смјестио се тада у заселак Шкундрића.

Записао сам и бројно стање људства бригаде на дан 10. априла 1943: по списку 762, а на лицу мјеста 419. Разлика од 343 борца који нису били на лицу мјеста односила се на болесне, већином тифусаре који су се још налазили уз бригаду, и на извјестан број рашених.

Нашао сам се у врло тешкој ситуацији. Командант бригаде Мећава оболио је од тифуса, команданти 1. и 2. батаљона Милан Егић и Бранко Вигњевећ као и замјеник команданта 2. батаљона Тауро Милиновић, такође од тифуса. Читав штаб бригаде преболио је тифус као и штабови батаљона, а једини ја сам остао поштеђен ове опасне болести, или сам је у некој блажој форми преболио.

Нашавши се у оваквој ситуацији савјетовао сам се са штабом дивизије. Послије смрти Милинка Кушића, за комесара дивизије дошао је Димитрије Бајалица Баја. И у другим бригадама наше дивизије, у 6. и 8. харао је тифус и обновљене болнице биле су пуне тифусара. Схватио сам да је потребан одређени период за опоравак, затим редовна и добра храна, па сам одлучио да многе борце и руководиоце са Козаре и Подгрмечу (јер се углавном бригада састојала од бораца са ових подручја), упућујем на њихов терен. Имали смо добру везу са Козаром гдје се налазила 5. бригада, па је безбједност ових болесника утолико била већа. Отишло нам је доста командног кадра, Козарчана који су се налазили у овој бригади. Они се више нису могли укључити у бригаду, пошто је кренула у централну Босну. Касније ћу се са многим сусрести у централној Босни у 5. козарској бригади или на Козари у 11. крајишкој.

Овдје у Подгрмечу попушен је штаб бригаде. За замјеника команданта бригаде именован је Прошић, а за замјеника комесара Триво Богуновић. Бригада је добила и политички одјел у коме су били: Радош, Вера Црвенчанин и омладински руководиоца Душан - Дуле Видовић.

У априлу бригада се налазила око Бенаковца. Још је била у осипању, јер су се скоро свакодневно јављали нови болесници од тифуса. Међутим, пристигли су нам и нови борци са овог подручја.

Налазимо се на сектору Српске Јасенице — Лисац — Кекића главица. Непријатељ повремено туда надире и креће се у правцу наших положаја. Долази и до локалне офанзиве. Непријатељ настоји да поново прокрстари Подгрмечом и опет нас набацује на Грмеч.

Мећава је био још тешко болестан од тифуса. Знао сам да ћемо опет кроз Грмеч и да треба вући болесне и рашене, а још је у Грмечу била сусњежица, па сам се плашио да негдје не изгубим команданта бригаде. Савјетовао сам се са штабом дивизије шта да радим. Рекли су ми да је то ствар штаба бригаде. Сазнао сам да се у једном селу, мислим да се зове Козила или слично, налази пећина, па смо одлучили да у шу смјестимо све наше тифусаре и тешке рашенике. Припремићемо им храну, оставити нешто бораца са једним митраљесцем и болничаркама.

Непријатељ нас је потиснуо, па је бригада кренула према Међугорју. Ту ће наш 2. батаљон веома успјешно водити борбу са непријатељем на Дреновој главици. Борба ће се водити од јутра до мрака. Ово ће омогућити јединицама 0. крајишке и дијеловима наше бригаде да се без тешкоћа провуку кроз Грмеч и избију у Међугорје и да негдје 23. априла 1943. стигнемо у Хргаре.

Ту нас је стигао ешелон са болесним и рашеним др Краусом. Дошло је до врло мучне ситуације. Мене су питали шта је са нашим рањеницима и болесницима, па сам им рекао гдје смо их склонили, Онда је неко из 6. бригаде повикао: „Комесару, командант се не оставља, командант се носи.“ Било ми је јако тешко због ових примједби, али сам сматрао да је ипак боље и сигурније да наше рашенике и Мећаву оставим на сигурном мјесту, него да их носим кроз Грмеч. Рачунао сам да ћу носећи рањене и болесне довести у питање борбену готовост бригаде, јер ће много бораца бити ангажовано око преношења болесника и рањених. То сам примјетио код 6. бригаде која је добар број људства морала ангажовати око ешелона болесних и рашених и да су том приликом носили и Петра Војновића који је оболио од тифуса. Приговарали су ми и говорили: „Види како ми носимо нашег команданта.“ На мене је посебно непријатан утисак оставио Милош Пајковић који је у то вријеме био руководилац политичког одјела или замјеник политичког комесара бригаде. Он ми је говорио: „Ми нашега команданта носимо и чувамо.“

Знам да нам је тог поподнева 24. априла 1943. када смо се кретали према Дољанима, снијег замео многе, па чак и оне на коњима. Опет се појавио тифус и двојица наших бораца су се смрзла у току покрета. Иако је био крај априла, био је велики снијег и јака зима.

У току 25. априла избили смо у Дољане. Били смо скоро доље на Уни. Ту су нам старији људи и жене припремали неко јело, па су нам рекли да је Ускрс. Била је нешто боља храна баш код ових домаћина.

На маршу преко Влашића, зима 1943/44. године

У међувремену је дошло до састанка у штабу корпуса са штабом дивизије. Одлучено је да се изврши кадровска промјена у штабу дивизије и реорганизација у дивизији.

Наиме, Јосип Мажар Шоша је прекомандован у штаб корпуса а Димитрије Бајалица враћен на дужност за комесара 6. крајишке бригаде. За команданта 4. крајишке дивизије сада је именован Бранко Пољанац, а за комесара Бошко Шиљековић.

У саставу 4. крајишке дивизије тада су биле — 6, 8, 10. и 12. крајишка бригада. Ту ћемо се сусрести са штабом 10. крајишке.

Стално сам мислио на Међаву и остале болеснике и рањенике које смо оставили у оној пећини. Зато сам упутио

одабрану групу бораца из Дољана да установи шта је са њима.

Задржаћемо се још неко вријеме у Дољанима, а онда ћемо извршити покрет — 1. батаљон у Рајновац, а 2. са штабом бригаде према Бушевићима.

Негдје око 3. маја 1943. вратиће се група бораца коју смо упутили до Мећаве. Са њима се, на нашу велику радост, вратио и Мећава, опорављен са свим тифусарима и борцима који су им били остављени као обезбјеђење.

Трећег и 4. маја бићемо у Јадринподу. Наш покрет је вршен према Мартин-Броду. Мислили смо да ћемо одавде ићи према Петровцу и Дрвару. Међутим, одједном је стигло наређење за покрет.

Остало ми је у сјећању да смо прилично гладовали. Било је прољеће, а ми смо се нашли на доста сиромашном терену. Ту ћемо Мећава и ја надоћи на идеју да на ушћу једне рјечице у Уну, поред млина воденичара, бацимо неколико бомби, репара (шемачке бомбе). Послије експлозије на површину воде избиле су рибе. Хватали смо их у вреће и тако хранили борце 1. батаљона, штаб бригаде са приштапским дијеловима и народ у селу. Мислим да је то била пастрмка или лииљан. Било је јако много рибе, али нисмо имали соли, па смо нешто пекли, а углавном смо је кухали.

Изненада је стигло наређење да се бригада врати у Подгрмеч. Кренули смо преко Рајновца, око 11 смо били изнад Дољана тако да смо у Хргаре стигли око 24 сата. Одавде смо одмах кренули у Сувају и исте ноћи продужили за Поткалиње.

У Поткалињу је дошло до савјетовања у штабу дивизије са штабовима бригада и Подгрмечког одреда. Друга крајишка која је раније била у нашој дивизији, отишла је са овог подручја и из састава дивизије. Тренутно није било ни штаба ГС. крајишке, већ само штабови 6. и 12. бригаде са штабом Подгрмечког одреда. Овдје се налазио и Обласни комитет КПЈ за Бос. крајину.

На савјетовању је било расправе и око мога односа са Политичким одјелом бригаде, а то ће се наставити и читав мај и јун и све до нашег доласка у централну Босну. Наиме, ми смо се разилазили око мјеста и улоге политичког одјела и тек у централној Босни доћи ће до коначног рашчишћавања.

Наш 1. батаљон био је у с. Хашанима на одмору, а 2. са штабом бригаде у Поткалињу.

Четрнаестог маја 1943. стигло је наређење од штаба 1. босанског ударног корпуса да се формира 12. дивизија у чији

састав улазе: 5. крајишка, наша 12. бригада и Башалучки НОП одред који се налазио на подручју централне Босне.

За команданта дивизије именује се Јосип Мажар Шоша, а за комесара Жарко Згошанин који је до тада био комесар 5. крајишке.

Организована је и смотра 12. бригаде. Борцима сам држао реферат о политичкој ситуацији код нас и у свијету. Послије тога, 16. маја, била је посебна конференција у 1. и истога дана у 2. батаљону. Тема је била: Развој народно-ослободилачке борбе код нас.

Седамнаестог маја одржано је савјетоваше у штабу дивизије. Почеле су прве припреме за покрет наше бригаде. Тада је бројно сташе бригаде било испод 500 бораца. Зато нам је придодата једна јединица из Подгрмечког одреда.

.Тоио МАРЈАНОВИЋ

ТРЕЋИ БЛТАЉОН 12. КРАЈИШКЕ БРИГАДЕ У ЦЕНТРАЛНОЈ БОСНИ

У лето 1943. године, после одласка 1. крајишке бригаде из централне у источну Босну, остала је већа група тифусара и рашеника у Масловарама и околини. Били су то претежно борци из 1. и 2. крајишке, а међу шима велики број Козарчана. У међувремену, под крај маја или почетком јуна, на ово подручје стигла је 12. крајишка која је у то вријеме имала два батаљона.

Послије релативног оздрављеша, многи борци (тифусари и рашеници) ступили су у новоформирани батаљон 12. крајишке. Нисам сигуран да ли је то био 3. или 4. батаљон. Штаб батаљона су сачишавали:

Никица Милић командант, инж. Станко Васиљевић комесар, Милан Мандић замјеник комесара, док се замјеника команданта не сјећам.

У прво вријеме налазили смо се на сектору Чемернице иа просторији између Скендер-Вакуфа и Котор-Вароша. Здржали смо се овдје до краја 1943. године. Одлазили смо у акције према Пршавору и Теслићу.

Батаљон је имао три чете и пратећи вод. На жалост, више се не сјећам командног састава чета. Знам да је командир једне чете био Милан Шобот који је погинуо у нападу на Башу Луку уочи Нове 1944. године, родом је из Крухара од Санског Моста, био је веома храбар борац.

Пред припремаше напада на Бању Луку уочи Нове 1944. наш батаљон се налазио у засједи на комуникацији која са иетока води у Башу Луку. Једно вријеме смо били и у заштити АВНОЈ-а на Крушеву брду више Шипрага. Из тога периода сјећам се једног занимљивог догађаја. Једне ноћи успјели смо да ухватимо непријатељског диверзанта, који је прерушен у чобанина, добро наоружан дошао у подрум једне куће, одакле је имао намјеру да убије неке наше руководиоце. У вези с тим, Моша Пијаде који се тада налазио у Шипрагама, говорио је како се непријатељ служи свим сред-

ствима и да је потребно бити веома опрезан. Нама је овај сусрет са Мошом био веома драг, јер смо се први пут тако непосредно срели и разговарали са једном тако високом личношћу нашег Покрета. Послије су долазили Тодор Вујасиновић, Родољуб Чолаковић и други другови из АВНОЈ-а и Националног комитета. Свако од ших би нам испричао нешто занимљиво било из свог револуционарног рада или уопште о политичкој ситуацији код нас и у свијету.

Усташка злодјела код Костајнице у прољеће 1945. године

Септембра 1944. кренули смо према Башој Луци. На Липовцу су нас четници изненадили и напали. Ту нам је рашен један друг. Наш батаљон је нападао Башу Луку преко Шехитлука. У снажном налету заузели смо непријатељске положаје. Заробили смо једног домобранског официра кога смо наговорили да телефоном зове непријатељску јединицу у Горшем Шехеру да им пошаље појачање. Отуда је добио одговор да је нападнута Баша Лука и да није у могућности да се одвајају снаге на овај правац. Мислили смо да на овај начин привучемо још непријатељских снага и да их заробимо.

Кренули смо даље од Горњег Шехера поред „Црне куће” према Кастелу. Рањен сам код цамије „Ферхадије”. Тада је погинуо и командир чете Милан Шобот, истакнути борац. Била је то права жалост у батаљону.

Милан МАНДИЋ

ПОКРЕТ 12. КРАЈИШКЕ БРИГАДЕ ИЗ ПОДГРМЕЧА У ЦЕНТРАЛНУ БОСНУ

Кренули смо 18. маја 1943. и стигли у Међеђе Брдо истог дана навече. Знали смо да идемо у правцу централне Босне. Тако је стајало у наређењу за покрет, а Шошу ћемо наћи негдје испод Влашића у Корићанима.

Имали смо и неке секције које нису прекривале читав терен, куда је требало да прође бригада до централне Босне. Пошто смо се претходно посавјетовали у штабу дивизије, пошли смо на овај далеки пут, просто речено, насумице. Осамнаестог маја кренули смо из Поткалиша, а већ 30. маја смо били у Корићанима. Штаб бригаде стигао је нешто прије, јер је то већ била слободна територија, док ће бригада наићи мало касније.

Негдје у исто вријеме кренула је и 5. крајишка са Козаре преко Врбаса. Она ће на том путу заузети Клашњице к са ове стране избити у централну Босну, а ми ћемо између Јајца и Вакуфа са оне стране доћи на одређено мјесто. Било је говора о томе да и наша 12. бригада на путу у централну Босну иде преко Козаре и да са 5. бригадом продужи на предвиђени сектор. У разматрању овога правца закључили смо да нам је то даљи пут, па смо се одлучили за други — преко Мањаче.

Кретали смо се правцем Међеђе Брдо — Црквено, гдје смо били већ 20. маја. Ту смо имали савјетовање у штабу 4. дивизије. Покрет из Црквеног био је у 19 часова 21. маја. Тада је бројно сташе људства у бригади било 431, са 316 пушака, 15 пушкомитраљеза, 4 тешка митраљеза и 2 минобацача. У Бусије смо стигли 21. маја у поноћ. Ту смо преноћили. У Врбљане смо стигли око 12 часова 22. маја. Одавде смо кренули одмах у Пецку гдје смо стигли исти дан у 19 часова.

Двадесет трећег маја били смо у Пецкој. Око 9 часова изјутра изненада су нас напали четници. Вођена је борба скоро цео дан. Заробили смо једног четника, два смо ранили,

а два су погинула. Протјерали смо четнике преко цесте Мркоњић Град — Гламоч тек око 19 часова.

Исто вече, након завршене борбе са четницима, кренули смо из Пецке и стигли у Чардак око 7 изјутра 24. маја. Ту смо логоровали, а око 16 часова кренули смо у Пљевске Подове и у Олиће стигли око поноћи.

У току покрета из Пецке до Олића реквирирали смо доста соке од неких четничких елемената као неку врсту одмазде за напад четника у Пецкој. Гонили смо ту стоку, углавном волове и телад, у склопу наше коморе.

У Олићима смо се састали са неким политичким радницима са овог подручја. Из Олића је са нама ишао и Веља Стојнић. Он је са Међавом и Радошем кренуо у штаб корпуса који се налазио негдје око Пљевља, односно Јаша. Са јединицама бригаде дочекао сам у Олићима повратак Петра Међаве и Радоша. Наишли су Илија Дошен и Руди Колак и обишли бригаду. Ту сам се срео и са Загом Умићевић за коју одавно нисам ништа знао и мислио сам да је погинула. Са нама је била и Сида Марјановић која ће одавде кренути у штаб корпуса.

Кренули смо у 7 часова из Олића према Љуши. То је планина између Доњег Вакуфа и Јајца. Ту смо осматрали цесту, железничку пругу и Врбас. Требало је да у току ноћи пређемо Врбас код Торлаковца.

У току ноћи спустили смо се на Врбас. Није било моста, па се поставо проблем како пребацити читаву комору, а нарочито стоку. Наишли смо на остатке порушеног моста, па смо ту поставили неке даске и прва патрола је прешла на другу страну Врбаса. Оцијенили смо да ће пребацивање ићи веома споро.

Неко се сјетио да телефонском жицом коју смо носили повежемо стоку и натјерамо је на Врбас. То је био једини начин да се комора и стока пребаци на другу страну ријеке.

Пребациваше бораца преко Врбаса текло је веома споро. И тек око један сат послје пола ноћи успјели смо да пребацимо један батаљон. Два вода смо упутили на осигурање десно и лијево од мјеста пребацивања. Истовремено смо покидали железничку пругу Вакуф — Јајце како нас непријатељ не би изненадио дотурањем снага. Баш за вријеме нашег преласка наишао је оклопни воз, али није могао даље, па су непријатељски војници само отварали ватру према нама.

Са 1. батаљоном који се први пребацио прешао је и командант бригаде Међава, а ја сам остао са 2. батаљоном и заштитницом који ће накнадно прећи. Ипак, наше пребациваше успјешно је завршено и негдје око 8 часова избили

смо у село Грдово. Били смо на десној страни Врбаса и ишли према обронцима Влашића. Кретаћемо се изнад Турбета. Избићемо на цесту Вакуф — Турбе — Јајце која иде преко Брванца. Та цеста је тек прије рата рађена, а није била сва пуштена у саобраћај.

Направили смо краћи застанак тако да смо у Брванце стигли у 19 часова 28. маја 1943. Овај дио централне Босне је врло брдовит и врлетан, испрецијецам оштрим брдима, косама и рјечицама. Овим тереном се врло тешко може кретати.

Из Брванаца смо ујутро око 8 часова кренули и око подне стигли у Витовље, гдје је већ била команда мјеста. Сусрели смо се са 7. крајишком. Састао сам се и са Слободаном Марјановићем који је био у политичком одјелу 7. или 9. бригаде. Знам да смо јели пастрмку коју су уловили у ријеци Угру. Послије подне Мећава и ја смо кренули у штаб 12. дивизије. Стигли смо навече у Корићане и ту се састали са Шошом, командантом дивизије. Бригада је око 11 часова кренула за нама, да би око 16 часова стигла у Корићане.

Договорили смо се са Шошом о нашим задацима. Шоша нас је обавјестио да је послао курире и да очекује долазак 5. козарске, а он је, у ствари, у Корићанима сачекивао долазак наше 12. крајишке. На том терену налазио се и Баљалучки одред који ће ући у састав наше дивизије.

Требало је да наша бригада са штабом дивизије крене према Ковачевићима, заселак села Шипрага, па на Крушево Брдо, Чуднић и преко Стопана да дођемо у Масловаре према Котор Варошу. На овом сектору треба да разбијемо четнике, затим да успоставимо контакт са 2. крајишком која се налазила негдје према Теслићу. Неке бригаде, међу којима и 2. крајишка ће са командантом корпуса Костом Нађом кренути у источну Босну.

Наша бригада је по доласку у централну Босну добила задатак да успостави везу са 5. крајишком која је под крај маја, са Козаре преко Лијевча поља и Врбаса прешла у централну Босну. Кренули смо тако из Корићана и у Масловаре стигли 4. јуна 1943. Заузели смо Ободшак. То је брдо на раскршћу када се скреће за Масловаре. Ту ће стационаирати 1. батаљон, а 2. се са штабом бригаде смјестио у Масловаре. Тамо је стигао и штаб дивизије.

Дошло је и до борбе са Нијемцима. Изненадило нас је одакле они овдје, јер смо овамо упућени ради разбијаша четничких снага. Одбили смо Нијемце према Котор-Варошу.

У Масловарама је бригада добила и ново људство. Формираћемо и 3. батаљон. У међувремену је наишао и Коста Нађ са штабом корпуса. Са шима су ишле и 2. и 4. крајишка. Кренули су у источну Босну. Са шима су били и чланови

Врховног штаба. Ту је био и Иво Лола Рибар, затим Владимир Поповић, Владимир Зечевић и још неки другови, који су се овим правцем упутили према Врховном штабу.

Овдје смо сазнали за почетак пете непријатељске офанзиве. Било је говора о томе да читава наша 12. дивизија хитно

*Козарчани на маршу
(Петрово Поље, јануар 1944. године)*

крене ради прихватања јединица које су се пробијале ка нама. Пред нама се кретала 5. крајишка дивизија. Међутим, зашто није дошло до покрета остало ми је непознато. Ми смо задржани у централној Босни. Слушали смо тада „Слободну Југославије“, преко које су на шифрован начин преношена наређеша Врховног штаба о покрету наших јединица. Закључили смо да су наше снаге на Зеленгори и Сутјесци у врло тешкој ситуацији и да је то кулминација пете непријатељске офанзиве.

Овдје у централној Босни доћи ће до поновне расправе о односима између комесара бригаде и чланова политичког одјела. О томе ће бити консултовани и делегати Врховног штаба и ЦК КПЈ који су се овдје налазили, с обзиром на то што је политички одјел именовао Централни комитет. Коначно ће доћи до расплета. Основно у овом спору било је то што је комесар бригаде сматрао да се политички одјел много мијеша у непосредно командоваше, умјесто да својим дјеловањем помаже комесару и шеговом помоћнику у политичком и партијском раду са борцима.

Коначан исход био је тај што су комесар бригаде и чланови политичког одјела отишли из бригаде на нове дужности и што је руководиоца политичког одјела партијски кажњен.

Са 5. крајишком бригадом дошли смо у контакт 16. јуна 1943. Два дана прије тога, 14. јуна, када сам се налазио при штабу дивизије, у Чечави нас је изненада напао непријатељ, са четницима. Били смо сви присиљени, од команданта дивизије Шоше, до курира и заштитнице, да узмемо оружје и да се непосредно боримо. Ту су биле Нада Мажар, сестра Шошина, затим Мара Митров и још неки.

Тих јунских дана 1943. године растао сам се од бораца 12. крајишке са којима сам прошао доста дуг борбени пут од Дринића код Босанског Петровца, када је бригада у фебруару формирана, преко Подгрмеча и Машаче до централне Босне.

Ова крајишка бригада формирана је стварно у посебно тешкој ситуацији у вријеме четврте непријатељске офанзиве, управо у јеку тешких борби. Формирана је од једног јаког језгра, 3. батаљона 5. козарске бригаде. Била је то јединица која је већ имала довољно борбеног искуства, стеченог не само на Козари, већ и у борби на Бихаћу, затим на Подгрмечу разбијајући јако утврђену линију на сектору Бос. Нови — Сухача — Љубија. Имала је иза себе низ веома успјешних акција како у саставу бригаде тако и самостално. Успјешно је маневрисала у четвртој офанзиви у Подгрмечу и даље на сектору Петровца гдје је имала и доста успјешних борби.

Поред 3. батаљона као језгра бригаде, у њен састав су ушле и двије јаке чете старих и прекаљених бораца из 2. крајишке, затим извјестан број бораца из Подгрмеча, такође старих и искусних бораца.

Дакле, бригада је формирана од људства које је у борби учествовало од 1941. и почетком 1942. године. Била је састављена од прекаљених бораца, а новајлија у вријеме шеног формираша није било. Већина бораца, око двије трећине, ако не и више, били су Козарчани.

Њен пут из Поткалиша у Подгрмечу до централне Босне био је не само дуг него и тежак и напоран. Морало се пробијати преко подручја гдје су дјеловале четничке формације, гдје смо неколико пута имали са њима сукоб у Машачи (као и приликом преласка Врбаса).

И одмах по избијању у централну Босну, иако смо знали да нам је основни задатак борба против четника, прво ватрено крштеше било је са Нијемцима.

Јоцо МАРЈАНОВИЋ

СА РАЊЕНИЦИМА И ТИФУСАРИМА У ПОДГРМЕЧУ И ЛИЦИ ПРОЉЕЋА 1943. ГОДИНЕ

За вријеме четврте непријатељске офанзиве 3. батаљон 5. крајишке козарске бригаде одвојио се од главнине, те се нашао на подручју Босанског Петровца, са дијеловима из других бригада наше 4. крајишке дивизије.

Од ових снага, другом половином фебруара 1943, у селу Дринићима, формирана је 12. КНОУ бригада са два батаљона.

Постао сам политички комесар 1. батаљона, а Милан Егић командант. Бригада се ускоро нашла на подручју Подгрмеча, гдје је имала неколико успјешних окршаја са непријатељем.

Баш у то вријеме, почетком прољећа 1943. године, на овом подручју нашло се више рашеника и болесника из крајишких бригада. Посебан проблем представљало је масовно обољеваше бораца од пјегавог тифуса, па је одлучено да се већина рашеника и тифусара, углавном тежих, упути на подручје Лике.

За праћеше, обезбјеђеше, те преношеше рашеника и тифусара, штаб бригаде је одредио наш 1. батаљон. Тако сам се нашао у дугој колони тешко обољелих и непокретних бораца која је ишла у Лику. Ускоро сам и ја постао један од тешких тифусара. Осјетио сам само да више не могу да ходам, снаге је понестало, а висока температура као пратећа појава пјегавог тифуса, одвела ме је међу теже обољеле. Више се и не сјећам шта се са мном збивало. И тек након извјесног времена, када сам био при свијести, знам да су из просторије гдје смо се налазили ношени они за које се сматрало да неће преживјети. Како сам, због високе температуре, често био у бесвјесном сташу, то сам и ја издвојен у посебну просторију.

У међувремену је наишао, на моју срећу, наш козарски лекар др Алфред Ржехак који ме је познавао из Козаре, а нарочито из козарске офанзиве љета 1942. године, када смо извјесно вријеме били код Зиданог млина у Козари.

Пронашавши ме међу тешким тифусарима, препознао ме је. Колико се сјећам, дао ми је инјекцију и ускоро се моје здравствено стање почело поправљати. Сјећам се да сам већ гточео да препознајем другове око себе. Знам да је у једној кући гдје смо били смјештени био и Петар Војновић, замјеник команданта наше 4. крајишке дивизије. Он се већ до некле био опоравио. И шега је др Алфред посетио.

Оцјенио сам да ће Петар Војновић да крене у јединицу па сам настојао да и ја пођем. С друге стране, из мјеста гдје смо се налазили било је у четницима (причало се да је из куће гдје смо били смјештени неколико браће у четницима). Знао сам да сам још непокретан и да бих се у случају наилаaska непријатеља нашао у тешкој ситуацији. Зато је сваки рашеник и болесник увијек желио, макар био и болестан, да се нађе уз своју јединицу.

Остао ми је у неизбрисивом сјећању овај детаљ. Гледајући кроз прозор примјетио сам да нам је дошла у посјету омладина из устаничких села Лике. Пропјешачила је десетине и десетине километара, прошла кроз тешко проходне терене поред непријатељских засједа и утврђења, носећи нам храну. Причали су нам да су три дана и три ноћи путовали. Играли су и пјевали. Заиграли су чак и наше козарачко коло. Чинило нам се да се налазимо међу козарском омладином, јер по омладинском полету и борбеном елану, омладина из Лике била је иста као и наша козарска. Једино ми је било тешко што нисам могао да се са њима ухватим у коло.

Очекивали смо да ћемо ускоро кренути из овог мјеста. Сазнао сам да је Петар Војновић отишао у јединицу. Настојао сам да пођем, али је тешко било добити одобрење. То је било разумљиво, јер још нисам могао да добро ходам. Али, ипак сам успио да ме отпусте. Добио сам чак и једна запрежна кола да ме превезу. Овдје у болници налазио се и Раде Мандић, из Горње Суваје из Подгрмеча и његова жена која га је као тифусара пратила. Она је настојала да њих двоје пођу са мном. Иако сам чинио све да и за њих добијем одобрење, нисам успио. Међутим, тек што сам пошао примјетио сам да Раде и шегова другарица крећу за мном. Зауставио сам запрегу те смо примили и ших двоје. Кренули смо у Подгрмеч. Ишли смо од везе до везе. Када смо прешли Уну свратили смо у једно село да нађемо хране. Ушли смо у једну кућу гдје се налазила старија жена. Она нам је рекла да нема ништа од хране. Било нам је утолико теже што смо примјетили да се пече хљеб и куха лонац млијека. Нисмо научили да нас се тако дочекује. Раде Мандић, онако исцрпљен и још тешко болестан, хтеде да узме од мене аутомат и да пуца, али се некако споразумјесмо да то не чини. Жена је то при-

мјетила, па нам је ипак дала нешто хљеба и млијека.

Кренули смо у Подгрмеч. Ишли смо кроз шуму. Намјера нам је била да дођемо до родног мјеста Раде Мандића. Пут је био не само далек, него и тешко проходан, а посебно за нас који смо се тешко кретали. У току путоваша нестало нам је хране. Појели смо и посљедшу резерву сухих шљива што сам добио када сам кренуо из Лике.

Кретали смо се веома споро, стопу по стопу. Умор и глад били су јачи од нас. Када би ме умор толико савладао застао бих. Погледао бих назад и примјетио гдје Раде ступа стопу по стопу. Али нисам видио шегову другарицу. Кад сам га упитао гдје је она, одговорио ми је да не може даље и да је остала. Сједио сам тог тренутка на пашу у шуми. Био је још снијег. Помислио сам како је могуће да саму жену оставимо у шуми. Па, она је, тако ми је Раде причао, већ једном била у непријатељским рукама и на мјесту стријељаша. Пришао сам му и рекао да је морамо носити ако не може да иде са нама. Раде је био толико исцрпен и изнемогао да ми је одговорио да ни он не може даље. Али смо ипак пошли назад, нашли шегову другарицу, те опет стопу по стопу наставили покрет. Путујући кроз шуму осјетили смо мирис хљеба. Била је то више жеља него стварни мирис хљеба. У непосредној близини шуме, више села Суваје, нашли смо неке другове из народноослободилачког одбора. Међу шима је био и од-

Ношење рањеника

борник Петар Војновић, кога сам познавао од прије рата, јер смо заједно похађали пољопривредну школу.

Овдје сам сазнао да се 12. крајишка бригада и мој 1. батаљон бригаде налазе на сектору Бенаковца. Желио сам да чим прије стигнем до јединице. Нисам се довољно ни одморио, а већ сам кренуо у јединицу. Раде Мандић и његова другарица пронашли су ми водича који ће ме провести најсигурнијим путем до Бенаковца, јер је непријатељ те ноћи пролазио од Босанске Крупе према Босанском Петровцу, крећући се и кроз Грмеч.

Јединице 12. бригаде нашао сам у Хашанима. Бригада је већ била припремљена за покрет са Подгрмеча. Очекивао сам да ћу доласком у батаљон моћи да се макар донекле одморим и опоравим, али услова за то није било. Бригада је требало да крене. Био сам, као и сваки тифусар, толико исцрпљен и ослабио да сам више личио на костур, на мртва него на жива човјека.

Комесар бригаде Јоцо Марјановић, пошто је и командант бригаде Петар Мећава такође преболио тифус, саопштио ми је да је немогуће да ме носе, јер бригада има дуг и тежак пут. Неке су јединице већ кренуле, а остатак, међу којима је био и наш 1. батаљон, треба одмах да крене. Јоцо је знао да нећу моћи да поднесем пут. Зато ми је рекао: „Предстоји ти да останеш овдје или на терену Козаре. Иначе, све друго што бих ти објашњавао било би сувишно. Молбе више не вриједе и нема времена за ших. Ево ти објава." Затим је Јоцо упео парче папира те ми написао:

Штаб XII. К.Н.О.У. Бригаде

Број сл.

Дана 18. маја 1943. год.

О Б Ј А В А

За друга Бранка Ковачевића, политкомесара 1. батаљона ове бригаде, који остаје иза своје јединице услјед привремене неспособности за покрет.

Исти друг овим добија овлаштеше да прикупи људство ове бригаде које је услјед привремене неспособности за покрет остало на терену Подгрмеча и Козаре.

Прикупљаше људства вршиће сагласно и у споразуму са Штабом Подгрмечког, односно Козарског одреда.

Смрт фашизму — Слобода народу!

Политкомесар,
Јоцо, с. р.

Командант,
сл. одсутан

Сачувао сам оригинал ове објаве на основу које сам цитирао њен садржај. Јоцо је још на другој страни објаве руком дописао:

П. с.

Пошто на терену Подгрмеча остаје замјеник команданта ове бригаде то ћеш се у свему обраћати на шага.

С. Ф, —С. Н.

Политком.

Јоцо

Иза тога додао је још једну реченицу која гласи:

П. с. с.

Мјесто гдје ће се налазити Владо (замјеник команданта бригаде Владо Прошић — прим. редакције) дознаћеш од Подгрмечког одреда — штаба.

Јоцо

Иза тога 12. крајишка бригада је кренула на дуг и тежак борбени пут у централну Босну. Остао сам на терену. Баш тих дана непријатељске снаге из Босанске Крупе кренуле су на ово подручје. Био сам сам, без курира и водича. То је за мене био тежак тренутак, можда тежи него и један до тада, иако је било доста тешких тренутака. Преостало ми је једино да се склоним у жбун, зелену купину, гдје сам могао да рачунам да ћу се спасити. Једна непријатељска колона као побочница кретала се према мјесту гдје сам се налазио. Непријатељске јединице прошле су према Грмечу.

Након тога пронашао сам једног одборника у селу и повезао се са шим. Он ми је помогао да се поближе обавјестим о ситуацији на терену, куда су кренуле непријатељске снаге, затим гдје се налазе наше јединице. Дознао сам да је 5. крајишка отишла на Козару. Овај одборник ми је препоручио да кренем на Козару.

Одлучио сам да идем преко везе. Био сам се већ донекле опоравио, па сам се могао упутити на овај, нимало лак, пут. Али на Козару се увијек радо ишло. Није се знало за препреке, нити за умор и исцрпљеност, када је у питању Козара. Скоро да сам заборавио на све оно што сам као тифусар видио и доживио у Подгрмечу, Лици и на повратку у Подгрмеч.

И поред препрека, непријатељских засједа и утврђења све сам сретно прошао, стигао на Сану, затим прешао цесту и жељезничку комуникацију и нашао се на Козари. Прољеће је 1943. године.

Бране КОВАЧЕВИЋ